

TRANSILVANIA

ORGANUL

ASOCIAȚIUNII PENTRU LITERATURA ROMÂNĂ ȘI CULTURA
POPORULUI ROMÂN.

Nr. VI.

Sibiu, Iunie 1900.

Anul XXXI.

DIN ESTETICA TRAGICULUI

(Polemică cu dl Ghiță Pop)

de

Dr. Ios. Blaga.

Domnul Ghiță Pop a publicat în „*Convorbiri Literare*“ Nr.ii 10 și 11 din anul trecut o critică asupra unei părți din cartea mea intitulată „Teoria Dramei, cu un tractat introductiv despre frumos și artă“ și anume asupra teoriei tragicului. Dl Pop restornează teoria tragicului susținută de mine și apoi fără nici un sistem înșiră dinsul neșce legi, numite când „elemente“, când „condițiuni“ ale tragicului, cari ar avé să esplice ființa tragediei.

Critica aceasta e lipsită de ori-ce temeiu solid și corect. Dar nu numai atât, Dl G. Pop propagă prin *Convorbiri* și nesce teorii de tot false asupra dramei moderne, teorii, cari nu cuadrează de loc cu legile psihologice și sociologice, pe cari trebuie să fie întemeiată drama vrënd să producă efectul estetic în noi, oamenii timpului modern.

Cred, că-mi implinesc o datorință punându-mă în polemică cu dl Pop, cu scopul de a dovedi de o parte greșelile dlui și de a desluși de altă parte principiile estetice, cari au să formeze basa adevărată a teoriei tragicului. Și fac aceasta nu condus fiind „de cartea vre-unui teoretician învechit“, ci de vederile și simțemintele mele formate din chiar aprofundarea mea asupra tragediilor și studiilor celor mai de valoare.

I.

Chestia universalului.

Cea mai mare greșală găsită de dl Pop în teoria susținută de mine despre tragic e aceea, că eu „identific *universalul* cu legea morală“, că susțin, că „universalul este reprezentantul legii morale“ și că „universalul e just și drept“.

Dl Pop citează din mai multe locuri ale cărții mele propozițiuni ca să-și ilustreze basa sentinței sale că: „teoriile mele sunt învechite, șubrede și defectuoase“.

În cartea mea se tratează în 3 articole despre „universal“, și anume în § 17, pag. 70—74, despre universal în genere, în § 18, pag. 74—84, despre universalul în dramă și în § 24, pag. 137—143 despre universalul în tragedie. Țin, că e de lipsă să citez și eu, nu propozițiuni singurateice, ci partii unitare. Iată ce scriu eu despre: universal, unde am căutat să deslușesc noțiunea universalului:

„Oamenii trăesc constituiți în diferite societăți. Societatea își are re-gulele sale conducătoare, cari îi condiționează și păzesc existența și mersul neconturbat către scopul ei. Compusă fiind societatea din o mulțime de in-diviși, acestia trebuie să-și reguleze viața astfel, ca interesele lor de esistență și de progres să nu fie jignite. Complexul acestor legi, — basate în natură, morală și în convențiunea socială, — cari conduc viața omenească către scopul ei, asigurându-i dezvoltarea naturală și delăturând pedecile, ce i-se pun în cale, este ceea-ce numim: *universal*. În universal se cuprinde acea putere, din care se constituiesc toate instituțiunile sociale menite a prescrie oamenilor nисуințele și acțiunile, ce au să urmărească în viață. Astfel apoi tot, ce se produce și se face în economia vieții omenești, se întâmplă sub paza puterii universalului.

„Pentru-ca omenimea să meargă pe calea sa înainte către progres, către idealul său, este indispensabilă armonia și buna ordine în traiul ei. Fără armonie și bună ordine nici o societate nu poate nici progresa nici exista. Dar în om e dela natură sădit un sentiment de natură mai sëlba-tec, un sentiment distrugător, care, dacă nu ar fi regulat, ar da ansă la disarmonia și disordine în sinul societății. De aceea, a fost lipsă să se stabilească între oameni anumite raporturi de conviețuire, tot atâtea legi regulătoare. Pe basa și în cadrul acestor legi naturale și morale omenimea tot merge înainte.

„Cea mai înaltă expresie a acestor norme regulătoare de viață ome-nească se află în legile morale, în *morală*. Legea morală e cea mai înaltă cea mai sigură ocrotitoare a vieții omenești și a progresului omenimii!

„Viețuirea după legea morală sfântă e *idealul cel mai înalt* al omenimii!

„Totmai însă fiind-că este idealul cel mai înalt legea morală, omeni-meia merge încet, încet către acest ideal, care este altcum și identic cu perfecțiunea.

„Lumea însă este încă departe de perfecțiune! E lucru natural deci, că omenimea în stadiul său de neperfecțiune, nu va trăi perfect conform legii morale. În viața socială a omenimii vor fi încă multe principii, de-cretate de norme regulătoare, cari nu se bazează întocmai pe legea mor-ală, sunt și au fost preocupățiuni de ale omenimii, de ale culturii și de ale timpului.

„Puterea, care conduce omenimea așa, cum o avem în realitate e *universalul*. Morala se înțelege, e noțiune mai înaltă decât universalul. Lu-meia reală e condusă în traiul său în adevăr de universal.

„Și fiind-că în realitate în universal își află societatea omenească condiția existenței sale, puterea universalului e chemată a conduce și a supraveghia ordinea și armonia lumii reale. În calitatea aceasta a sa ea este nebiruită, e sublimă. Și nebiruite sunt toate principiile, cari fac parte din universal, cu menirea anumită: să asigureze viața și progresul omenirii. Dar numai până când fac parte din universal sunt nebiruite. Știm, că principiile, cari constituiesc universalul, nu sunt toate neschimbătoare. Multe idei, multe cerințe, multe principii dotate azi cu puterea universalului își perd valoarea în decursul timpului înlocuite fiind cu altele, create din nou. Câte lucruri de acum nu mai corespund cu ale trecutului și nu vor corespunde cu ale viitorului. Universalul adevărat se tot reînnoiește și el cu puteri nouă, cu principii de actualitate, se tot completează cu principii morale, — lumea tot progresa. În urma progresului ideii și trebuințe noi ies la iveală și se valorează. Acestea provoacă, se înțelege, mai întâi rezoluțiunile contra celor vechi, cari, dacă sunt învinse, ies din sfera universalului, pe un timp oare-care sau pentru totdeauna. Omenimea, o națiune, un popor, simte sau chiar ajunge la convingerea, că anumite idei nu-i mai sunt de lipsă pentru stadiul său actual de dezvoltare, de aceea le lasă, și se realizează la altele simțite acum ca necesare pentru viața și progresul său. Istoria ne arată, cât de mult s'au schimbat în decursul timpului formele de stat și guvernământ, instituțiunile de stat și culturale, vederile sociale, politice, științifice, morale, religioase, naționale, datinele și moravurile. Înaintea de Constantin cel Mare d. e. se ardeau creștinii pentru mărturisirea credinței lor, după Constantin se ardeau pe același rug corpurile aceluia, cari nu primeau creștinismul. Timpul din înaintea revoluțiunii franceze, din revoluțiune și de după revoluțiune încă ne poate servi drept exemplu, cum s'au schimbat convingerile oamenilor și ale universalului.

„Astfel universalul nu e și nu rămâne același în mersul evoluționar al omenirii. Dar nu poate fi același nici pe întreaga suprafață a pământului. Starea culturală a fie-cărui popor, sau chiar localitatea, clima, pozițiunea locului, fertilitatea lui, produsele, ocupațiunea etc. a respectivului popor ori localități pot influența asupra felului vederilor și a apăsării vieții și pot deci determina universalul“.

Unde vorbesc despre: Universalul în dramă, în genere, scriu: „În dramă poate veni ori-ce fel de universal ca putere, cu care ajung în luptă singuratic individualități omenești. Sfirșitul luptei va fi totdeauna în conformitate cu principiile juste ale lumii, condițiile adevărate ale existenței și progresului neamului omenești, respective a poporului, societății, sau peste tot a mediului, în care s'a dezvoltat lupta. În complexul acestor principii pot să fie principii reprezentative și de acelea, cari nu au durată vecinică, principii de valoare și putere trecătoare, dar cari un timp oare-care au totuși calificația condițiilor de lipsă pentru existența și progresul mediului lor“. Și ilustrez apoi chestiunea tocmai cu tragedia lui Sophocles, cu Antigone, concludând, că „universalul din acea tragedie se ba-

sează pe nesce principii ale timpului istoriei vechi grecești“. In § 24 la întrebarea: Ce fel trebuie să fie principiile universalului din tragedie? răspund tot eu: „Principiile, pe cari se bazează universalul în tragediă, trebuie să fie cele necesare pentru baza existenței și promovării acelei părți a genului omenesc, care servește ca mediu pentru dezvoltarea acțiunii tragice“. „In cele mai puternice tragedii, principiile universalului emanează din spiritul înaltei morale. Cât de bine e pusă aceasta în evidență în mai toate tragediile lui Shakespeare, în Macbeth, Richard, Lear s. a.“ „Nu e însă absolut necesar, ca puterea universalului, care se opune la început, să se bazeze pe principiile moralei înalte“. Am ilustrat chestiunea cu Romeo și Iulia, unde lupta a fost provocată de împrejurarea, că în timpul lor ura dintre familiile orașului era atât de înverșunată și de provocătoare, încât nu putea fi vorba de căsătoria între fiii celor două familii indușmănite și rivale“.

Cred, că se poate vedea destul de bine, că eu nu identific universalul cu legea morală. Nici n'ar fi fost de lipsă să vorbesc despre „universal“, dacă sub acest cuvânt aș fi înțeles legea morală. Am accentuat, adevărat, că în tragediile cele mai puternice ale lui Shakespeare găsim universalul basat pe principii morale. În discușiunea, ce urmează, se va desluși chestiunea mai de aproape. O deslușire destul de clară în privința aceasta mai e și în următorul pasagiu din carte, tot din capitlul despre universalul în dramă: „Cu cât produsele de artă peste tot și în special dramele vor lua ca motive pentru dezvoltarea conflictului lor cusururi mai neînsemnate și legate de timp și loc și nu de acelea legate de firea neschimbată a neamului omenesc, cu cât universalul din ele adecă va fi o putere mai relativă, cu atât de-o mai scurtă viață se vor bucura acele produse. Adevărat, avem atâtea produse artistice de mare valoare, de tot felul, și drame, reprezentând momente legate de timpuri istorice și de locuri, produse artistice, care și azi se țin în viața recerută, cu putere artistică. Dacă produsul reprezintă momente de o deosebită importanță pentru timpul nașterii sale, și dacă noi avem cultura istorică recerută a aceluia timp, condițiunea pentru formarea iluziunii estetice adecă, atunci nu este nici un motiv, ca să nu ne placă și azi, să nu fie și azi produs de artă cu viață — dar totuși o viață mai puțin expresivă, de cum au putut-o avea la timpul său“.

*

Eu nu identific universalul cu legea morală. Dar pentru aceea eu tot nu vin la concluziunea, la care vine dl Pop, eu tot nu admit, că „universalul e tiran, intolerant, brutal“. Să încep și eu tot cu Antigone. Antigone a venit în conflict cu universalul, pentru-că a călcat legea țării sale, înmormântând trupul fratelui său Polyneikes, care murise ca trădător de patriă. Nu pentru-că și-a iubit pe fratele său într'un mod sublim și-a atras ea pedeapsa morții, ci pentru-că n'a respectat legea țării, căreia se datoră, între împrejurările de atunci, existența statului Theban. Antigone a fost unilaterală și Antigone, ca fie-care om unilateral, s'a făcut îndărgită, fiind-că ea nu-și da seama de importanța ordinului, de motivul patriotic și

social, de care era inspirată legea susținută de Kreon, reprezentantul universalului. „Și universalul acesta se bazează pe nește principii ale timpului istoriei vechi grecești. Pe baza acestor principii de pe timpul lui Kreon, între împrejurările de atunci ale vieții Thebanilor, s'a format acea lege înaltă, care s'a putut ridica la o putere nebiruită a universalului de atunci în cetatea Theba“ (Teoria Dramei, pag. 77). E adevărat, că Antigone adusă fiind înaintea lui Kreon s'a apărut, zicând, că ea a lucrat îndemnată de legea zeilor. Dar aceasta o zicea Antigone. Noi n'avem să o credem în-tocmai. Puțină aprofundare judițioasă numai, și vom înțelege, că motivul Antigonei e mai inferior, decât al universalului. Ce era de statul Thebei, patria Antigonei, dacă se putea permite fie-căruia, să-i calce legile cele mai fundamentale și mai sfinte?! dacă se permitea, să poată fi ori-cine trădător?! Ori să nu concedem îndatoriri sfinte față de patrie celor, cari au trăit în timpul acela în Theba?! — Iată deci, că universalul n'a fost „tiran, intolerant, brutal“ nici în cazul acesta și n'a „comis adevărată crimă“, cum scrie dl Pop! Iată deci, că și tragedia aceasta începe în cadrele teoriei mele! Universalul de aici e just, adevărat, nu din punctul de vedere al moralei înalte, ci al spiritului timpului „al condițiilor adevărate ale existenței și progresului poporului, a societății, sau peste tot a mediului, în care s'a dezvoltat lupta“ (Teoria Dramei, 14). „Azi unde s'ar mai susținea legea aceasta?“ am scris la pag. 17 a cărții mele!

Tot așa de diletant se arată dl Pop și la analisarea și esplicarea celorlalte tragedii, din cari își trage concluziunile sale. Să vedem încă unele. „Cum e cu universalul cel moral în tragedia: „*Lear*“, în care Cordelia este aruncată în închisoare, unde moare sugrumată?“ întrebă dl Pop: „Ce vină are Cordelia? Ce ordine, ce principii înalte ale universalului a călcat ea, ca să i-se aplice această pedeapsă? Răspundem, nici o vină. Pe când surorile ei sunt ipocrite, răsbunătoare și false, Cordelia e un ânger de femeie: sinceră, blândă, răbdătoare. Și totuși ea suferă cea mai rușinoasă moarte. Oare și aici universalul este reprezentantul ordinii morale?“ Așa scrie dl Pop despre al doilea exemplu menit să isbească în baza teoriei mele. Un al 3-lea e „*Othello*“. „Ca și Cordelia așa și Desdemona e un model de femeie: credincioasă, iubitoare și plină de devotament. Și totuși în urma intrigilor infernale ale lui Jago, ea moare sugrumată de însuși bărbatul seu. Dacă tragedia n'ar fi altcum, decât ilustrarea, că păcatul trebuie ispășit, atunci, pare-mi-se, că nu Desdemona, ci Jago ar fi trebuit sugrumat“. Mai aduce dl Pop și casurile cu *Egmont*, *Posa* din *Don Carlos*, *Picolomini* din *Wallenstein* și *Ofelia* din *Hamlet*, cari „n'au comis nici un păcat“. În fine esclamă, în ironia: „Ba atât de just și drept este universalul, încât pe însuși fiul lui Dumnezeu l-a răstignit pentru învățăturile sale sublime!“ Nu știu de s'ar mai afla un al doilea, care să îndrăznească a pune moartea Cordeliei, Desdemonei, a lui *Picolomini*, *Ofeliei* în responsabilitatea universalului și să privească pe aceste persoane dramatice, — căci nu sunt eroi tragici, nici unul din ei, — sub raportul, sub care le pri-

vesce dl Pop?! Se vede, că dl Pop perde de tot din vedere concepția tragediei și îi desconsideră de tot ideia unității ei. Universalul are de lucru înainte de toate cu eroii principali ai tragediilor. Contra acestora se rescoală. Și îi duce la perire tocmai pentru motivul, că ei prin felul ființii și a vieții lor au provocat astfel de incurcăături, astfel de situațiuni, din cari au rezultat greșeli mari și întâmplări nepermise, cum sunt și cele din tragediile amintite de dl Pop, de cari întâmplări și însuși dl Pop se emoționează atât de mult, de nu se poate suferi să nu le infereze cu adâncă sa indignațiune. Oare bătrânul Lear a făcut o faptă morală, când blastemă și desmoștenesce pre fiica sa cea mai mică și încă nemăritată, care avea mai mare lipsă de iubire și sprijin părintesc?! Și pentru-ce își varsă Lear veninul asupra fiicei sale? Pentru-că aceasta n'a știut să fie lingușitoare, pentru-că aceasta întrebată fiind să spună, că ce iubire nutresce față de tatăl seu, ȳice: „Eu vă iubesc cum sunt datoare, nici mai mult nici mai puțin“. La ce Lear, părintele ei, îi declară: „Pe ale soarelui sfințite raze, pe tainele Hecatei și ale nopții, pe toată înriurirea stelelor, prin cari trăim și încetăm de a fi — *mă lapăd de ori-ce grije părintească, de ori-ce legătură de neam și sânge și te privesc de acum ca pe o străină de mine și de sufletul meu, în veci.* Barbarul Syth, sau cel care își gătesce copiii, ca să-și potolească foamea, va fi tot astfel de aproape de milă și de ajutorul meu, cum ești și tu, ce ai fost odată fiica mea“. Și așa de hotărât e Lear, părintele Cordeliei, în privința aceasta, că pe Kent, care a încercat a se întrepune pentru Cordelia, îl alungă din țară. Să nu existe deci vină în faptele lui Lear? Să nu fie cusur în duhul lui? Nu din hotărârea aceea a lui Lear s'a desvoltat acțiunea tragică, a cărei jertfă a fost și Cordelia, „ângerul de femeie“?! Și oare n'a fost just, că universalul a lovit în Lear? Un om cu inimă omenească ar fi ertat, adevărat, cu toate păcatele, ce s'au făcut, pe Lear, dar universalul, legea ocrotitoare nu l-a ertat, fără de a i-se putea imputa însă aceasta de cruzime. De fapt universalul a fost numai: just și drept. Adevărat, n'a fost compătimitor, cum ar fi așteptat dl Pop. E apoi tot adevărat, că celelalte doue fiice ale lui Lear, Goneril și Regan, sunt ipocrite, răsbunătoare și false. Dar nici ele nu s'au făcut fericite prin faptul, că au căpătat „cu mai mare dărniciă“ din bunurile părintelui lor. Universalul nu le-a protegiat. Le vedem și pe ele la sfârșit primindu-și resplata: Goneril otrăvesce pe Regan și apoi se otrăvesce pe sine!

Ca și cu Cordelia așa și cu Desdemona. Desdemona e insultată în modul cel mai grozav și în urmă sugrumată de Othello, eroul tragediei, care îi datoria cu cea mai înaltă iubire și stimă. Othello, care iubise pe Desdemona, fiind-că a văzut în ea un ideal de suflet femeiesc, curat și înalt, dispus spre jalusie, vine în urma intrigilor lui Jago, la convingerea, că soția sa e o ființă comună. Se indignează atât de mult de ideia aceasta, desprețuesce atât de mult pe Desdemona, de o sugrumă. Și universalul nu l-a ertat, și-a răsbunat asupra lui. Dar nici Jago n'a scăpat teafăr. Aceeași mână, care a sugrumat pe Desdemona, a junghiat și pe Jago și apoi inima-și proprie.

Cred, că pot fi dispensat a arăta mai departe incorectitatea d-lui Pop în aprecierea chestiunii universalului din tragedii cu privire și la Ofelia, Piccolomini etc., și a mai dovedi, că universalul din tragediile cele bune și puternice e just și drept, și că dl Pop a trebuit să devieze tema pentru ca să ajungă la concluziunile sale.

II.

Eroul tragic și concepția tragediei.

Tot pe o basă greșită se pune dl Pop și când vrea „să combată teoria cărții mele, pe cale teoretică“. Iată pe ce psihologie voește dinsul să edifice: „Dacă în viața de toate zilele un individ ajunge în conflict cu un alt individ, sau un popor cu un alt popor, atunci opiniunea publică ia de obicei partea celui, care este în drept, simpatiile noastre sunt cu cauza dreaptă. În tragedie este tocmai invers. Aici poetul recomandă simpatiilor noastre tocmai pe cel vinovat“. Dl Pop ilustrează principiul acesta cu personalitatea eroilor Macbeth și Richard, pe cari îi găsește „criminali“, — „dar nu din slăbiciune, ci din principiu“ (?!) Aceste aprecieri denotă și ele nepriceperea dlui Pop în de-ale esteticei tragicului. Nu în aceea constă problema poetului, ca în tragedie să ne recomande simpatiilor noastre pe cel nevinovat! Nu e adevărat apoi, că Macbeth e un capo d'operă, fiind-că satisface acea cerință. Nu criminalitatea lui Richard și Macbeth stărnesc în noi simpatia și nu vinovăția e motivul psihologic a legăturii noastre psihice intime cu ființa acelor eroi și în genere cu a eroilor tragediei. Alipirea noastră de individualitatea eroilor tragediei se bazează pe sublimitatea ființei lor sufletești. Atât Richard, cât și Macbeth ni se prezintă ca sublimi în privința *voinții*. Spune și dl Pop adevărat, că sunt sublimi, dar și aici se incurcă zicând: „este sublim, adevărat măreț și frumos: măreț fiind-că urmărește un scop măreț și frumos, pentru-că viața cu faptele stău în deplină armonie“. O confuzie întreagă. Cine e sublim, nu e așa din cauza arătată de dl Pop, ci fiind-că manifestă o putere psihică extraordinară de mare, în voințe ori simțiminte, — însușirile, în cari poate fi sublimă ființa omenească, — moment, care se ridică peste frumos. Cine ar mai și susține, că Richard e și frumos, — dacă se ia frumosul după definiția sa cea adevărată, că adevărat, frumos e ceea-ce are o așa ființă, în care ideia, conținutul, stă în armonie cu forma, și nu după definiția falsă a dlui Pop. Frumos nu e Richard, căci el este arătat ca schiop, cocoșat etc., ci este sublim.

Greșesc apoi d-l Pop, când susține, că „Shakespeare de aceea ne-a prezentat pe Richard de ghebos, schiop și cu cap diform, ca astfel deja în prima scenă să facă asupra noastră o impresie antipatică și respingătoare“. Eu cred, că Shakespeare ni l-a prezentat așa fel, ca să apară mai sublim; ni l-a prezentat cu defecte corporale, ca să-i înțelegem mai bine rostul pășirii lui în acțiunea din tragedie; ca să ni se pară mai natural, că el, care a fost lipsit dela natură de acele însușiri, ce aveau trecere înaintea

ființelor din cercul societății curții, ființele, cari erau chemate a face oamenilor viața plăcută. Vădând și simțind batjocurile celor din pregiurul curții din cauza defectelor sale corporale, cu ce era inzestrat de natură, a trebuit să-și ațite spiritul său puternic și să tindă a ajunge la o poziție, de unde să-și poată el bate joc de lume. Shakespeare a prezentat deci pe Richard cu defectele amintite tocmai ca să ne predisună a-i oferi dela început simpatia, observând mai bine sublimitatea psihică a lui.

E bine, cred, să ne și înțelegem aici asupra noțiunii sublimului: „Cine a fost odată pe țărmurul mării și a privit nemărginita întindere de apă, fie în stare liniștită, dar mai ales agitată, cu valurile și vuetele ei, a putut simți sublimul în cea mai minunată manifestație. Ajuns la mare privitorul la început e cuprins de un fior, de o temere, care însă în curând se preface în o stare sufletească de curată admirațiune și venerațiune. În simțământul de admirațiune și venerațiune stai ca legat de mare, o privești și o tot privești, pare că nu te mai saturi. Și când vrei să te depărtezi, te simți cum se cade atrasă către mare de o putere neînțeleasă, simțesci o trebuință internă de a tot sta și a tot privi. Și aici nu e altceva decât impresiunea sublimului.

Sublimul constă în puterea nemăsurat de mare, ce o are cineva sau ceva în raport cu puterea noastră, a oamenilor de toate zilele, cari stăm ca privitori. La sublim forma nu o mai băgăm în seamă, numai conținutul, idea este, ce preocupă și predominează sufletul nostru. Sublimul e relativ. Una și aceeași manifestație a unei puteri nemăsurate poate fi pentru unii sublimă, iar pentru alții nu. Furtuna pe mare e sublimă pentru oamenii cari o privesc stând pe țămuri, dar aceeași furtună nu e sublimă pentru aceia, cari stau în cabinetul unui vapor cuprins de puterea ei pe largul mării. Impresiunea sublimului e condiționată și de conștiința omului, că stă în deplină siguranță în fața puterii și deci, că esistența sa nu e periclitată. Altcum în loc de a ni se produce impresiunea admirațiunii și venerațiunii, ni se produce cea a fricei și a groazei. Numai fără simțământul fricei și al groazei ajungem să fim atât de atrași de obiectul cu însușirea sublimității, încât recunoscându-ne puținătatea și inferioritatea noastră să ne uităm de noi înșine și să ne simțim ca făcând și noi parte din ființa puterii sublimului, și pe basa aceasta să ni se înalțe sufletul către idea nemărginirii. Sublimul poate fi un efect al puterii *fisice*, ori al unei *spirituale*. Sublimul fizic se manifestează în munții înalți cu piscurile lor, ceriul, marea, fulgerul, tunetul, curgerea riurilor mari, cataractul, focul mare ș. a.; iară cel spiritual în: fatumul Romanilor, moira Grecilor, puterea dumnezească a monarhilor, poporului, a individului singuratic, dacă puterea de simțământ, ori voința e atât de mare, fie în direcțiune rea, fie în bună, față de care cea a unui om de toate zilele dispăre. (Teoria Dr. pag. 18—24).

„Pentru-ca sublimul să devină general și cu valoare absolută e bine să-l vedem în formă artistică. E ușor de închipuit, că în un fel, neplăcut

am fi impresionati, ajungând in o pădure reală de felul celei arătate de Alexandri in Codrul fără de viață din Grui-Sânger și in altfel cetind poesia lui. În cazul prim n'am putea admira și venera pădurea, ci ne-ar fi frică de ea și ni s'ar deștepta și voința, care ne-ar îndemna să ne depărtăm de acolo. Având însă obiectul sublim in imagine, in formă artistică și privindu-l așa nu ne-am mai teme de el, nu ne mai conturbă nici o frică sufletul, fiind-că simțim, că stăm numai înaintea chipului unei puteri extraordinare, mari din samă afară. Astfel se și produc in inima noastră simțăminte curate de admirațiune și venerațiune, ca simțăminte ideale". (T. dr. pag. 37—48).

Sublimi sunt Richard și Machbeth și peste tot toți eroii tragediilor. Ei sunt sublimi până atunci până când lucrează in așa fel, ca acțiunile lor, cu duchul lor cu tot, să ne deștepte simțămintele proprii impresiunii sublimului, simțămintele de admirațiune și venerațiune.

Ca să putem fi pe deplin clarificați in chestiunea, ce ne preocupă, mai e de lipsă acum să ne dăm sama și de momentul psihologic, care produce legătura sufletească între noi și obiectul sublimului.

Boldul cel mai mare și mai natural in fie-care om e: să trăiască și să se valoareze.

Putem trăi însă numai sub anumite raporturi de viață, și ne putem valora numai prin putere, in deosebi prin puterea spirituală. Raporturile, cari fac posibilă viața omenească și puterile, cari fac posibilă viața omului, vor fi totdeauna cualificate a ne impresiona plăcut, fără de a ne mai da însă samă cu conștiința de motivul plăcerii. Cine își dă samă in momentul, când prinesce impresiuni dela o rosă, dela un om sănătos, dela unul cu purtări bune, dela mare, cataract etc. și simte plăcere, că de ce i s'au produs simțămintele plăcute? Își dă seamă însă, da, cel care anume caută motivele, psihologul ca și esteticianul. Și când dăm in lume de puteri extraordinar de mari ne plac atât de mult, încât in urma plăcerii, ne contopim cu ele, ca să ne simțim părți ale lor, devenind impersonali. Sublimități spirituale nu prea putem contempla in lumea reală. Ele ni se oferă cu atât mai minunat in artă. În arta tragediei avem să vedem special sublimități spirituale omenesci și adecă in voință sau simțăminte puternice. Și numai in aceste puteri spirituale e dat omului să fie sublim. „Sublimitate in lipsa de conștiință, ca Richard, sau in prea mare scrupulositate și conștiințiositate ca la Hamlet", cum susține d-l Popp, nu există, nici nu se poate închipui. Richard e sublim, cum s'a dis, in voință egoistă și Hamlet e in simțământ. În tragedii in deosebi se dă sufletului nostru ocaziune să se delecteze la vederea desfășurării voințelor ori simțămintelor puternice, prin cari e omul chemat a se valora in viață, și cari fac totemai partea distinsă a vieții omului. Nu sunt mișei și ticăloși ordinari eroii tragici. Nici Machbeth și nici Richard nu este ticălos. Ei fac răul nu din ticăloșie, ori mișelie, ci împinși de o putere internă psihică, care fiind prea mare nu-i lasă să stee, unde și cum le e dat dela lume să fie, ci îi

împinge a se ridica și a se valora chiar și în direcțiuni nepermise. De aceea ne și pot câștiga așa bine la început.

E sublim eroul tragic, dar nu rămâne așa până la sfârșit, cum susține d-l Popp. Cine străbate bine în ființa tragediei și își dă seamă în mod judicios de psihologia simțemintelor, de cari suntem urmați în decursul tragediei, va trebui să recunoască aceasta. În tragediile Grecilor antici stă lucrul adevărat, altfel, dar nici atâta acțiune nu se găsește în ele. Mai târziu vom avea ocaziune să vorbim și de deosebirea necesară ce există între tragedia veche grecească și între cea modernă. Acum să rămânem numai la tema de acum, să dovedim, că de fapt în tragedia modernă eroul tragic nu rămâne sublim până la sfârșit, cel puțin înaintea noastră așa se prezintă, de nu ne ține tot sub impresiunea sublimului, până la sfârșit. Să ne ocupăm tot de ~~Machbeth~~, căci cu tot protestul d-lui Popp, eu susțin și susțin toată lumea, că cam prin aceleași pasiuni trece sufletul nostru la toate tragediile, căci după-cum, cu toată deosebirea între om și om, totuși punem pe oameni sub aceleași legi psihologice. așa punem și tragediile sub aceleași legi generale. Shakespeare ne prezintă la început pe Machbeth ca pe un bărbat cu însușiri și înalte și puternice, plin de energie și voință. În luptele, cari le avuse Duncan cu rebelii interni, cu barbarii de prin insulele vecine și cu Norvegienii, Machbeth și-a dezvoltat într'un mod minunat energia sa. În urma acestei lupte și ajunge la culmea măririi posibile între impregiurările normale ale timpului și ale vieții sale. E sărbătorit și dăruit cu distincțiunile cele mai mari. Sufletul lui mare însă nu putea rămâne la atât, trebuia să se înalțe mai sus. Numai regatul era de dobândit. Rege era însă. rege bun. Ce să facă? Regele trebuia să fie omorât. Puterea mare din Machbeth îl agită de câștigă coroana și cu prețul uciderii lui Duncan. Puterea mare nu i s'a săcat, se înțelege, ajungând la tron. O putea pune în serviciul problemelor înalte regesci. Sufletul lui însă se încercă în multe și grele griji. E vorba acum de siguranța tronului câștigat cu multă trudă. E lege psihologică, că atunci, când sufletul îți e preocupat de multe și grele griji, nu-ți mai poți dezvolta voință și energie puternică. Grijiile și frica sunt pământul nepotrivit pentru cultivarea voinței puternice. Machbeth omoară pe Banquo, „dar șerpele Fleance, a scăpat“. Urmează și mai mari griji, și acum se mai adaugă și muștrările grozave de conștiință, cari îl chinuesc în modul cel mai consumător. I se nasc fel și fel de halucinații.

Ei, dar aceste chinuri, griji, muștrări de conștiință și aiurări nu sunt menite a-i concentra energia sufletească, stare de lipsă pentru a fi puternic, ci tocmai a-l desconcentra, ceea-ce însemnează atât, cât slăbirea lui în privința energiei revoluționale. Nimerit îi dice soția sa: „Cu totul ți-a tăiat puterea nebunia“. În actul al IV-lea tot mai mult se încercă și tot mai aproape devine de ființa unui om obișnuit. Ce altceva denotă și alergarea lui pe la vrăjitoare, ca să le întrebe, dacă va fi învins, va fi omorât, vin urmașii lui Banquo la tron? Și când ni se dă să vedem, că Machbeth, re-

gele, merge până într'acolo de trimitte soldați să omoare pe nevinovata Lady Macduff și pe copiii acesteia, pe o slabă femeică și pe niște copii mici, pentru cari fapte nu s'a cerut nici-o desvoltare a puterii sublimе, noi nu-l mai putem privi de sublim. Cine vede pe Macbeth și acum de sublim, nu vede cu ochii sufletești. Și când Macbeth nu ne mai impresionează ca sublim, ci ca o ființă comună, îi observăm și păcatele lui cele mari. Și în urma aceasta apoi nu putem să mai fim legați de el, să simpatism cu el, ci îl desaprobam, îl osândim, în felul, se înțelege, cum se poate face desaprobarerea și osândirea, când e vorba de impresiune artistică. Pentru ilustrarea plausibilă a chestiunii mă servesc aici de un exemplu scos din lumea reală. E un foc foarte mare în o parte a orașului. Noi alergăm acolo să-l privim. O putere neînțeleasă par'că ne mână într'acolo. Ajungem tocmai când e în toiul său focul. Îl privim cu simțămintele sublimului, deși acela mistue averi mari. După o jumătate de cias focul e potolit. A încetat deci a fi sublim. Până era mare focul, nu ne-a venit să deplângem pe cel păgubit, nici nutriam simțăminte osânditoare față de puterea focului. Ba când observam consecutiva lui slăbire, par'că eram neliniștiți, dorind a îl vedea tot mare. Dar când s'a potolit, și când deci nu mai suntem sub impresia sublimului, am început să compătimim pe cei păgubiți și să osândim elementul mistuitor, privind cu ochi înălțători pe pompierii, cari au stins focul și l-au impedeat de a se mai lăți mai departe. Așa e și cu degajarea sufletului eroului tragic în genere. Se și vede clar, că Shakespeare cu intențiune ne prezentează lucrurile în acest sens în toate tragediile sale. Așa fel ne prezentează și pe Macbeth.

De aceea în actul al IV-lea Macbeth nici nu mai e adus pe scenă, de cât în scena I-a și aici având de lucru numai cu vrăjitoarele. În celelalte scene din acest act se arată ducerea în deplinire a uciderii soției și copiilor lui Macduff și punerea la cale a războiului contra lui Macbeth. Macduff și Malcolm, naturalii răsbunători ai lui Macbeth, reprezentanții universalului, se despărțesc la sfârșitul actului al IV-lea, dicând următoarele: *Macduff*:

„O n'aș voi să fac pe femeie cu ochii
 Și pe flecari cu limba, dar, bun e Ddeu,
 Suprimă depărtarea, să mă vęd pept la pept.
 Cu diavolul Scoției; și lasă să-l apropiu
 De lungul spadei mele, și de va mai scăpa
 Eu singur îi voi cere ertare dela cer!“

Și *Malcolm*:

• „Mai bărbătesc sună așa cuvântul tău.
 Aidem acum la rege, oștirea este gata
 Ș'așteaptă ca să plece înalta învoire,
 Iar *Macbeth* este copt și bun de secerat
 Puterile cerești au pregătit cușitul,
 Infrângeți deci durerea, fii vesel de se poate,
 Căci tot la ți ajunge și cea mai lungă noapte“.

Când află Macbeth de apropierea armatei contrare e disperat de tot. Singura încredere, ce-i mai nutria sufletul, se bazează pe cuvintele vrăjitoarelor. Mai vine acum și știrea despre moartea soției sale, ceea-ce încă l-a sdruncinat adânc. Atunci țice. „că vieața nu e altceva, decât nălucire, un biet comediant, ce se strâmbă pe scenă un minut, și apoi nu se mai vede“. Și când aude că se apropie pădurea dela Birnam pe deal la Dusinan, esclamă însuși așa: „Începe a-mi slăbi încrederea ce aveam. De este ade-vărată vestea, ce imi aduc, să fug ori să nu fug, tot nu mai e scăpare“... Nu mai e Macbeth sublim acum! Și noi suntem liberi a-l osândi, adevă a nu-i mai acorda lui simpatia, ci celeilalte puteri, care se ridică și care e universalul reprezentat prin anumite persoane, și ast-fel apoi ni se pare naturală căderea lui, deplin motivat sfârșitul lui tragic.

Privită cheștiunea și din punctul de vedere curat psihologic și măsurate asupra ei legile psihologice, tot numai la acest rezultat se poate ajunge. E cert că voință puternică nu se poate desvolta fără conlucrarea judecării. Acela e puternic în voință, care e clar și iute în judecată. Temperamentul choleric e cea mai priincioasă stare psihică pentru a se desvolta voința sublimă. Tipuri: Moise, Caesar, Napoleon ș. a. Dacă un individ de o voință puternică e copleșit de diferite simțeminte, nu se poate ca acestea să nu-i lacseze voința. Și noi ascultătorii, dacă avem priceperea recerută, observăm acest lucru. Și atunci ne mai stând sub impresia sublimului, nu putem să nu-l desaprobăm, să nu-l osândim și în consecvență să nu încetăm cu afecțiunea noastră și să nu o îndreptăm spre puterea, care luptă contra aceluia.

Ȋice dl Pop, că „în tragedia publicul n'are să se constituie în curte cu jurați și să măsoare bietului erou pedeapsa după §§“. Nu până atunci, până suntem cuprinși de simțemintele sublimului, răspundem, dar de aci încolo, da, ne constituim conștiința în un tribunal intern și îi măsurăm eroului pedeapsa după §§ sufletului nostru, după simțemintele noastre, cari sunt niște stări neastempérate în noi, ce nu se ivesc, când și după cum noi vrem, ci când și după-cum o pretind aceasta legile psihologice determinate de instrucțiunea și educațiunea și de boldul nostru firese. D. e.: Știind eu, că se obicnuește a se asemăna dômnișoarele tinere roselor, și vędënd pe o fetiță îmbrăcată în haină de culoare rosă, simțul meu, adevă §§ sufletului meu, vor aproba ceea-ce vęd, dar vędënd pe o babă bătrână îmbrăcată tot așa, mă voiu constitui îndată în un tribunal osânditor. Altul care nu are §§ receruți în ființa sa sufletească, va face, poate, altcum. Un alt exemplu să luăm: Un om are cultura morală recerută, ca să știe, că beția e un vițiu stricacios vieții și societării. Acela vędënd pe un om beat, il va desapropa și urgisi. Un băiat mic sau un om destrăbălat va primi, sigur, altă impresiă la vederea omului beat. Acelaș proces psihic se produce la vederea lucrurilor artistice, ca și la vederea lucrurilor reale. numai cât în cazul prim rezultă simțeminte reale, cari sunt tari, cualificate a urni și voința, eară în al 2-lea, când avem conștiința, că ce vedem nu

é realitate, ci numai imagine, se produc simțeminte ideale, mai liniștite, mai line, fără putere motorică asupra voinței. Dar în suflet voiu desaproba sau aproba, după natura lucrului, și când gustăm produsele artistice, în deosebi în casuri, când se reprezintă acțiuni, fără de a ni-se conturba plăcerea estetică, care se deșteaptă, fiind-că vedem vieața și tainele ei. E și natural să se întemple așa, căci doar' nici atunci nu privim cu sufletul mutilat, ori atrofiat în partea sa morală, ci cu întreg sufletul, unitar, cum este dat să fie. Acea e adevărat, că la intuirea produselor de artă numai de plăcere estetică poate fi vorba. Numai cât să nu ne închipuim, că plăcerea aceasta nu se produce și ea tot în psihicul nostru și la conlucrarea tot a elementelor psihice, de cari dispunem și cari se vor reproduce în virtutea legilor reproducerii și vor determina calitatea simțemintelor. Și se știe, că în deosebi simțemintele estetice sunt determinate direct de reproducerile, ce se fac, când primim impresiunile produselor artistice. Reproducerile însă nu se pot porunci. Ele se fac conform cu unele legi hotărîte, după înrudirea ori contimporanitatea ideilor. Aprobarea ori desaprobarrea, ce o face sufletul când primește impresiuni dela lucruri de artă, nu se manifestează în tendințe ori voințe, cari ne-ar îndemna și mișca așa fel ființa noastră, ca și când am avea de lucru cu persoane reale, să le iubim ori urim, cum iubim și urim pe obiectele reale ale lumii, ci numai în niște simțeminte line, pe basa cărora se stabilește între noi și ele un raport ideal. Si raportul acesta e cu atât mai strâns și în urma lui devenim cu atât mai impersonali, cu cât obiectele acelea reprezintă ceva mai important pentru viață, în a cărei taine voește arta să ne inducă. *În arta dramatică, în care ni-se prezintă lupte omenești, importantul, e totdeauna acolo, unde se ivesc acțiuni, cari sunt mai în strânsă legătură cu baza existenței vieții omenești.* Mai întâiu ne place de Macbeth, fiind că prin el ni se înfățișează validitatea unor tendințe omenești puternice. În decursul luptei se validează alte tendințe mai importante pentru vieața omenească — ale universalului —. Si atunci acestea impunându-ni-se mai tare, ne și plac mai mult. Prin aceasta nu vrea să se dică, că arta trebuie să urmărească tendințe moralisătoare, ci atâta, că: arta trebuie să fie pusă în concepția legerii universalului, două noțiuni de tot deosebite, pe cari dl Pop nu le distinge, ci le confundă.

Felul organizațiunii noastre psihice aduce deci cu sine, că dezvoltarea acțiunii tragice din Macbeth, ca peste tot din ori-ce tragediă puternică, cum sunt toate ale lui Shakespeare, să ne lase un timp oare-care sub impresiunea sublimă a eroului, a sublimității individuale și apoi să ne scoată de sub aceea și să ne inducă sub impresiunea unei sublimități colective, sub a universalului. Și această trecere, care este un punct foarte delicat și greu pentru poet, se face așa, că se întocmesce lucrul anume, ca eroul tragic să inceteze, după ce s'a eshauriat de puterea sa, de a mai fi în fața noastră sublim, prezentându-ni-se însă totdeauna atunci sublimitatea universalului. Trecerea aceasta este si conditio sine qua non a unei tragedii bune. Fără

de ea nu s'ar putea realiza adevăratul efect estetic aşteptat dela arta tragediei, nu s'ar produce în noi acel „*catharsis*“, în care culminează plăcerea estetică a tragediei, şi care la tot cazul numai în impresiunea finală îşi poate afla fiinţa sa deplină.

Tragedia ne transportă prin fel şi fel de simţeminte, dar la sfîrşit trebuie să ne conducă la o înălţare sufletească. Şi înălţarea aceasta se produce în sufletul nostru, când se sfîrşesc concepţiunea tragediei.

Privitorul simte înălţarea sufletească, dar — se înţelege — nu se va pune doar să rezonance în momentul acela şi asupra motivelor psihologice ale simţemintelor sale. Inşă pentru criticul dramaturgic rezonarea asupra motivelor psihologice ale simţemintelor estetice este o datorinţă imperativă. Acesta nu şi-a achitat datorinţa sa spunînd numai, că produsul artistic are să deştepte plăcerea estetică. Şi pentru-ca să poţi vorbi în materia aceasta trebuie să întrebi psihologia. Psihologia însă numai aşa poate răspunde corect: „remănem cu sufletul înălţat, căci am vădut cu ochii sufletesci pe omul cel ameninţător căzut, ca o fiinţă a păcatului, sau ca nepotrivit pentru viaţa, la care e angajat şi cum soartea lui e dovada unei înţelepciuni înalte şi satisfacţiunea cea mai curată dată cerinţei de esistenţă a vieţii omenesci“; „vedem că există o putere păzitoare şi ocrotitoare a ordinii lumii, care stînd mai pre sus de noi oamenii apreciază toate lucrurile la valoarea lor proprie“; „vedem terminându-se o luptă omenescă cu astfel de rezultate, cari sunt menite a mulţumi simţemintul sănătos obştesc al nostru al oamenilor“.*) (v. Teoria Dramei, pag. 174—181).

Se înţelege, vîd cu astfel de ochi sufletesci acei oameni, cari cred în ideea concepţiunii artei şi cari au cultură recerută, oamenii dotaţi cu astfel de organizaţiă spirituală, în virtutea căreia trăesc în conviugerea: 1. că în lumea aceasta încă residă o concepţie înaltă şi 2. că omului îi incumbă problema de a trăi şi a se valora astfel, ca să fie asigurat traiul comun şi progresul oamenilor.

*) Dl Pop zice, că se ia după părerile lui *Schiller*, *Volkelt* şi *Hauptmann*. Dar părerile dînsului sunt departe de ale acestor esteticiani. Nu mai citez pe *Schiller*, căci e prea cunoscut, că el era estetician-moralist în toată puterea cuvîntului. Înainte de a face cunoscinţă cu filosofia lui Kant susţinea, că morala e mai pre sus de toate şi că arta trebuie să steie în serviciul moralei, iară după-ce a primit filosofia lui Kant susţine, că dezvoltarea estetică e una cu cea mai înaltă dezvoltare morală şi că în artă se cuprinde implice morala. Nu se potrivesc părerile dlui Pop nici cu ale lui *Volkelt*. Iată ce zice acesta în cartea sa *Aesthet. Zeitfragen*:

„Gustarea estetică numai aşa se realizează pe deplin, dacă conţinutul artei ne umple inima cu mulţumire, şi dacă nu în tot decursul impresionării, dar cel puţin la sfîrşit“. (pag. 24).

„Există în artă antinomia, ca părţi importante de ale vieţii noastre cer, ca în artă să fie prezentat şi astfel de material, care în partea sa prevalentă stîrnesce, în virtutea conţinutului seu, în noi simţeminte neplăcute; dar numai atunci se face deplina gustare a lui, dacă la sfîrşit ne produce mulţumire“ (pag. 26).

De pe această basă filosofică am și mâncat eu, când am formulat teoria despre tragic așa cum e scrisă în carte. Nu m'am luat simplu după teoria esteticianilor învechiți, ci m'am cugetat și eu însu-mi asupra celor găsite la alții. Dacă dl Pop cetia mai întâiu cu atențiune tractatul introduc-tiv despre frumos și artă publicat în cartea mea (pag. 1—51) și apoi Fon-dul Dramei în genere (pag. 52—84), unde sunt espuse principiile estetice și filosofice, pe cari se bazează tot edificiul teoriei dramei, poate altcum ar fi vorbit.

Cred, că s'a dovedit destul de evident, că eroul tragic nu rămâne deci sublim până la sfârșit — la eroii sublimi în voință se laxează pute-rea mai curând decât la cei sublimi în simțemânt — și că noi eșind de sub impresiunea sublimă a lui ajungem în urma vederii faptelor nepermise ale aceluia provenite din un cusur psihic, a faptelor, ce constituiesc vina tragică, ajungem, zic, sub impresiunea unui mai înalt și mare sublim, sub sublimul universalului. Și numai în urma aceasta se deșteaptă în noi emo-țiunea, ce ne dă plăcerea estetică adevărată. Acest lucru se poate de-monstra la toate tragediile lui Shakespeare. Și e foarte firesc, ca așa să fie. Să ne mai cugetăm încă asupra unui moment din tragedii. În mai toate tragediile se arată că eroii au ajuns la scopul, pentru care au luptat și apoi cad. Să ne punem acum întrebarea: oare mai poate cine-va desvolta aceeași putere în o direcțiune, după ce și-a ajuns scopul? Nu! Și eroi tragici desvoaltă putere mare, fie în voință, fie în vre-un simțemânt, până își realizează voința ori simțemântul. Și fiind-că și l-au realizat călcând în picioare principiile universalului ajung în conflict cu acesta, cu universalul. Puterile universalului sunt însă cu mult mai mari și mai înalte. Noi nu putem să le trecem pe acestea cu vederea, nici cu dispreț, până când ele formează basa existenței ordinii din lume, în care 'și află asigurarea sa viața și progresul nostru.

Să mai ilustrez legea aceasta și cu o tragediă de ale lui Schiller, la a cărui autoritate se provoacă dl Pop, cu „*Fecioara de Orleans*“, în care

„În gustarea estetică se amestecă și emoțiuni morale. Dar acestea n'au să se im-pună în mod simțit, ca cu intențiune scoase, ca să-ți misce voința, ci ele trebuie să se pre-senteze în o formă nehotărîtă, neforțată“ (pag. 92). „Cetind d. e. pe Macbeth al lui Sha-kespeare, sau pe Wallenstein al lui Schiller, fără îndoială, impresiunea estetică cuprinde în aceste casuri elemente morale puternice. Însă emoțiunile morale nu se transformează în vre-o hotărîre, ori propunere de natură morală. Noi vom fi agitați în ființa noastră de sen-timente de groază, ce puterea activă a reului stîrnesc în noi, dar totdeodată ajungem, — în urma desvoltării și a sfârșitului acțiunii, la o curățire morală vîzînd cum puterea în-vingătoare a moralului se reabilitează, parte în urma luptelor interne ale eroilor făcători de rele, parte în urma nimicirii totale a lor“ (pag. 33).

De notat e aici, că Volkelt sub „moral“ nu înțelege moralul absolut, ci tocmai ce înțeleg eu sub „universal“. „Moralul trebuie privit, zice el, după cum se prezintă în aspectul fie-cărui timp“. „E vorba aici de o direcțiune morală unilaterală, dar care cu toată unilateralitatea ei, stă în legătură cu desvoltarea morală a oamenilor din un anumit timp, care împlinește o anume problemă în lupta morală a unui timp“. —

vina tragică nu e un păcat moral. Fecioara de Orleans e condusă de pasiunea să se pună în fruntea oștirii franceze, ca să alunge din țeară pe Englezi, cari ajunseră atot-puternici în Franția. Ea nu ascultă de legea naturii, de a iubi și ferici o familie în satul seu, ea se face erou. Se poartă în mod sublim în lupte, taie tot ce-i vine în cale ca dușman, mântuiesc patria și pe regele seu. În urmă se amoresează însă tocmai de fiul regelui englez, fiul celui mai mare dușman al patriei sale, de Lionel. Ea n'a voit să iubească pe nici un ficior din satul seu, pe nici un general francez, deși însuși regele se întrepusesese odată ca să se mărite după un general. Și acum după-ce luase însărcinarea de a tăia cu paloșul în dușmani, se amoresează de cel mai mare dușman. Mai este ea și după aceasta sublimă în simțământul iubirii de patriă? Sigur, că nu. Devine o femeie ca toate femeile — dacă o privim sub raportul, sub care a contemplat-o Schiller. Ea nu comite păcat moral prin faptul, că s'a amorezat, fie alesul inimei sale și un dușman al patriei sale, dar comite păcat contra patriei sale, contra spiritului, care a împins-o să iee sabia în mână și să se lupte cu Englezii. Vina ei, sub raportul vieții și misiunii ei, e destul de mare, ca să fie justificată imposibilitatea vieții sale mai departe.

În *Coriolan* se vede și mai clar laxarea puterii simțământului sublim. Dacă el rămâne tot sublim și în ura sa față de patrie nu ceda stăruințelor soției și mamei sale, dar nici nu și-ar fi adus nimicirea.

III.

Acțiunea în tragedia modernă.

Dintre toate genurile de poezie dramatică tragedia este mai în detaliu tractată de mine. Pe pag. 85—181, după-ce am reprodus conținutul tragediei „Macbeth“, am deslușit: ființa și factorii tragicului, însușirile sublimale ale eroilor tragici, cusurul eroului, deosebirea între eroul epic și tragic, universalul în tragedie, vina tragică, catastrofa, ironia tragică și efectul tragediei asupra sufletului privitorului. Pentru ca tragedia să producă în noi modernii efectul estetic recerut, după explicația mea, ea trebuie să intrunească următoarele condiții fundamentale: Eroul să fie sublim în caracterul seu, fie ca voință, fie ca simțământ. Voințele și simțământele să fie din sfera voințelor și simțământelor individuale-omenesci, urmărind scopuri individuale-omenesci. Tragediile, în cari eroii reprezintă voințe comune („Horia“ de Gh. Popp) nu sunt cele adevărate. Shakespeare nici n'are nici una de felul acesta. Pentru-ca eroul să ajungă în luptă cu universalul trebuie să aibă un cusur în organizația sa psihică: — pasiune necumpătată (Macbeth, Ajas), unilaterală (Romeo și Iulia, Antigone), sau incoșecventă (Brutus, Fecioara de Orleans) ș. a. În lupta pentru scopul seu eroul, pe base și din cauza puterii sublimale și a cusurului, ce-i caracterizează ființa psihică, comite o vină mare — vina tragică, — prin ceea-ce s'a calificat pentru catastrofa tragică, pentru perzaniă. Tragicul ar fi deci: nimicirea în lupta vieții a unei persoane sublimale și cuprinse de un cusur psi-

chic. Dl Pop nu primesce această teorie, ce cuadrează cu toate legile vieții noastre sociale de azi, și cu simțul nostru general omenesc format în urma educațiunii și instrucțiunii timpului nostru. Dînsului îi trebuie principii, nehotărîte, învechite, scoase din speculațiune, ca să-și zidească teoria. Și apoi nici în dezvoltarea acestor principii nu e consequent, ceea-ce se va dovedi din cele ce urmează.

Dl Pop pune ca prim element al tragicului: suferința. Și în ce sens? Iată ce ne spune dînsul: „In societatea omenească valoarea unui om depinde de la modul cum scie să deie pept cu *soartea*, care ne impune această luptă“. Cine cunoaște tragediile grecesci vechi și principiile lor estetice, va recunoaște îndată, că dl Pop stă pe baza esteticeii lui Aristotel, căci, da, aceasta a fost caracteristica luptei în tragediile antice grecesci. Ei bine, dar dl Pop voiesce să fie modern! Se poate însă aceasta? Nu! Dl Pop nu ține samă de faptul, că omenimea a evoluționat în decursul timpului și că paralel cu dezvoltarea evoluționară a ei, cu schimbarea felului ei de a gândi și simți, a evoluționat și s'a schimbat și tragedia, căci și ea, ca ori-ce specie de artă, a trebuit să se desvolte paralel cu dezvoltarea culturală a lumii. Grecul vechiu se credea, după cum scim, în continuă luptă cu *soartea*, care, după convingerea lui, era un blestēm, nu numai pe capul oamenilor, ci și al țărilor, putēnd urmări și pe unii și pe alții. Și grecul, bietul, era osândit să deie pept cu ea. Iși are, se înțelege, baza sa psihologică, acest fel de convingere a grecului antic. Sufletul lui nu era îndesat cu atâtea idei și teorii. De aceea grecul vechiu se credea în o supunere oarbă a naturii, se credea, că e joc în mână puterii ei. El în consequență era împăcat cu aceea, că omul trebuie să sufere resbunarea sorții. Resbunarea sorții asupra bietului om se și reprezintă în tragediile grecesci. *Eroii lor nu luptau, ci suferiau*. De aceea nici nu e atîta sublimitate în ei. Nici nu prea erau apoi dramele lor, din această cauză, drame de *caracter*, ci mai mult de *situațiune*. Tot din cauza aceasta acțiunea dramelor grecesci se desvolta foarte simplu. — Alceva e însă omul modern, în alt raport stă el cu natura esternă, de cum sta grecul antic. Omul de azi se crede mai independent, se crede că însuși e o lume, — un microcosmos în macrocosmos, — și din poziția aceasta a sa, și condus și de imboldul de a se valora — are să se lupte cu lumea mare. Și noi credem, că sfîrsitul luptei omului cu lumea depinde de la acele pârghii interne din noi, de la acele însușiri social-morale, cari constituiesc caracterul individual. Dacă caracterul cuiva nu e în consonanță cu principiile lumii, vine în conflict cu aceasta. Și cel cu dreptul trebuie să învingă. Aceasta e concepția, la care ținem noi azi. Și concepția aceasta nu poate lipsi din arta modernă! Acest fel de luptă trebuie să fie și baza dramei moderne — a dramei de caracter. — Nu suferința e deci baza și prima condiție a tragicului, ci puterea sublimă a caracterului omenesc, care nu-l poate lăsa pe om acolo, unde e pus de ordinea lumii. O luptă dezvoltată între om și lume conform cu concepția, ce o avem noi azi despre viață, formează acțiunea

dramei peste tot și special și a tragediei moderne. Adevărat, sunt și între oamenii de azi încă și de aceia, cari văd problema vieții — *in a suferi*. Dar, fără indoială, vor fi și de aceia, cari văd problema vieții lor: *in a trăi și a se valora*. Noi avem însă dreptul să întrebăm: care categorie de oameni stau pe baza cea adevărată, pe baza reclamată de ineseși condițiile vieții sociale omenesci de azi. Răspunsul e ușor de dat. Se înțelege, în consecuență și trebuie să admitem, că legile estetice scoase din psihologia oamenilor din categoria din urmă vor fi cele mai corecte. Și însuși dl Pop recunoaște în un loc, că „cu cât cine-va e mai energic, activ și resolus, cu atât crește valoarea lui în fața lumii“. Ei, dar cum poate fi așa de energic și activ omul stând în fața sorții, și cuprins de credință fatalistă, că suferința e tot, la ce se poate aștepta. Să vedem o asemenea tragediă. Grillparzer are pe Ahnfrau de felul acesta. Această tragediă este istoria *tristă* a unor ființe nenorocite, vlăstarii din urmă ai unei familii urmărite de soarte. Sunt doi copii, o fetiță Berta și un băiat Jaromir. Băiatul Jaromir a fost furat de haiduci când era de 3 ani. Se făcuse și el haiduc. Și petrecea cu banda sa în jurul castelului părintesc. Odată se fură din castel o fată. Era Berta. Jaromir vedându-o se îndrăgesc de ea. În mijlocul bandei nu o poate duce. Fuge cu ea îndărăpt în castel părăsindu-și pe soții sei. Se insoară. Haiducii pornesc asupra castelului, ca să-și răsbune. Se întemplă o luptă. În aceasta Jaromir, din greșeală, omoară pe socrul seu. Ese apoi la iveală, când se reintoarce în castel, că el omorise pe tatăl seu și că ține în căsătorie pe soră-sa. Le-o spune aceasta străbuna lor, care umbla fără liniște, noaptea, ca fantomă, acea străbună, care a fost blăstemată să nu aibă odichnă în groapă, până mai trăește cine-va din neamul seu. A murit și Jaromir și Berta. Ce putere și ce luptă se desvoltă aici? Dar ce s'ar și putea desvolta? E o istorie tristă, cum s'a zis, cu sfârșit *trist*, dar nu *tragic*, o tragedie fatalistă, fără putere, care nu corespunde cerințelor estetice adevărate, dar da, corespunzând teoriei dlui Pop. (V. I. Volkelt: Grillparzer als Dichter D. Tragischen pag.).

*

Ca a 2-a condiție pune d. Pop: „primirea luptei din partea eroului în mod activ (?), cu *voință neștrămutată*“.

Sună frumos legea aceasta, numai cât îndată ce o aplicăm la „tragediile de geniu“, găsim, că ea nu cuadrează cu multe. E mancă și aceasta lege. Ce *voință neștrămutată* în purtarea luptei desfășurată *Hamlet*, Brutus, Coriolan, Romeo și Julia ș. a.? Dacă acești eroi erau conduși de „*voință neștrămutată*“ în lupta, în care au ajuns contra universalului, nu cădeau. În adevăr, dacă Hamlet omoria la timp pe Claudius, dacă Brutus lupta energic contra partidei lui Caesar, dacă nu permitea lui ~~Pompeius~~ să vorbească în for, dacă Coriolan nu-și băga sabia în teacă înaintea Romei, dacă Romeo și Julia erau mai „activi“ în misiunea lor, nu se desvoltau pe seama lor incurcături menite a le pune capul și aceia toți ar fi putut trăi

in calitatea lor. Tocmai lipsa de „voință nestrămutată“ i-a dus la sfârșit tragic. Legea sus amintită a dlui Pop are valoare deci numai pentru tragedii cu eroi *sublimi în voință*.

*

Ca a 3-a condițiune pune d. Pop: „moartea eroului“, căci „în tragedii există numai un singur for și o singură soluție: moartea“.

E mai puternic, adevărat, tragicul, dacă eroul cade atât fizicește cât și psihicește, dar aceasta nu e singura soluțiune. Se poate termina acțiunea tragică bine și dacă eroul s'a nimicit numai psihicește — lucru mai greu, se înțelege.

*

Ca a 4-a condiție, cea din urmă, pune d. Pop: „motivarea morții eroului din caracterul faptei sale“.

La acest punct trebuie să ne oprim mai mult, să-l analizăm mai de aproape, căci el de fapt cuprinde un adevăr nerăsturnabil, dar care nu coadrecează cu ceea ce susține d. Pop în alt loc despre ființa psihică a eroului tragic și nici cu consecvențele, ce le trage d. Pop. În acest punct s'a infundat d. Pop foarte rău, așa, că numai luând refugiul la o inconsecvență foarte mare poate să-și facă drum prin el.

Pe pag. 2-a a criticii sale d. Pop vorbește așa: „Estetica modernă, ca să stabilească noțiunea tragicului pe cale empirică, caută anume: nu cumva se află vre-o notă caracteristică, care să fie comună tuturor tragediilor create de geniu. Să numim această notă comună X. O mare parte dintre esteticieni, și după ei și d. Blaga, susțin, că acel X este: vina“. Spune d. Pop după aceea îndată, că cu durere, n'aș fi ales izvoarele cele bune; cearcă apoi să mă combată pe vre-o câte-va pagini, susținând, că eu n'am drept, când susțin, că universalul e just și drept în tragedie și eroul greșit, căci, dice mai departe: „universalul e tiran, intolerant“, pentru că pe Antigone a nimicit-o, fiind că și-a implinit o „datorință morală“, etc., ba chiar și față de Richard III universalul e tot așa de rău, căci „toți câți rivniau la tronul Angliei stăteau în privința moralității pe aceeași treaptă cu Richard, adecă toți erau criminali și mișei“ (? ?). Ce e de a se înțelege de aci? Sigur, că d. Pop nu admite cusurul și vina în ființa psihică a eroului tragic. Însă pe a 18 pagină a articolului seu totuși, în contradicție cu afirmația aceasta a sa, vine și scrie așa: „da, trebuie să fie vinovat, însă nu în sens moral, făptuind vre-o crimă, ci *vinovat pentru soartea sa*, adecă poetul să-mi arăte, că faptele eroului sunt o consecvență logică a caracterului său, care îl împinge să lucreze tocmai așa și nu altcum, iar aceste fapte sunt de natură, că ele trebuie să aducă moartea eroului cu necesitate absolută, precum din ghindă răsare stejar și nu răchită sau altceva (? ?). Atunci avem impresia tragicului, căci tristă e moartea totdeauna, însă tragică numai atunci, când ved, că omul își sapă mormântul cu mâna sa proprie, însă nu poate altcum, fiindcă așa îi dictează caracterul și conștiința forțelor sale, prin care a provocat soartea la luptă“ (? ?). Vorbe, cam goale! Înainte

de toate ce să însemneze: „vinovat, pentru soarta sa“, mai ales, că în alt loc se dice „vinovat de soarta sa“? Eu așa știu, că omul, în fața oamenilor, se face vinovat pentru *faptele sale*, iară în fața lui D-zeu și pentru *gândurile sale*, dar altă noțiune de „vină“ ori „vinovat“ nu cunosc. A dice „vinovat de soarta sa“ însemnează: a face filosofie speculativă. Hegel mai era acela, care susținea că „eroul e greșit și negreșit, căci el, adevărat, greșește, dar pentru un caracter e onoare a fi greșit, de aceea e și negreșit“. Cam în sensul acesta speculativ ne vorbește și d. Pop. Eu însă dic: vina se comite, de noi ca și de eroul tragic, când se lucrează *necorect*, numai atunci. Numai așa își și sapă eroul tragic mormântul cu mâna sa proprie, devenind tragic. Leonidas, Napoleon, Mihaiu Viteazul, Tudor Vladimirescu, Horia, Kosciusko, A. Hofer ș. a. încă și-au săpat așa dicând cu mâna proprie mormântul, dar nu sunt eroi tragici, nici nu s'ar potrivi pentru tragedii. Aceștia nu au în ființa lor *cusurul* și nu comit prin faptele lor vina tragică în mijlocul mediului, la care au aparținut și care e în drept să le aprecieze faptele. De aceea Românul n'are să facă tragedii din Mihaiu, Horia ori din Tudor, nici Francesul din Napoleon, nici Polonul din Kosciusko, nici Tirolezul din Hofer și nici Grecul n'a făcut din Leonidas. După teoria dlui Pop — abstragând dela condiția cu „suferință“ — ar fi toți aceștia potriviți pentru eroi de tragedii; ba chiar și Christos s'ar putea face erou tragic. Numai cât așa ceva nu s'a admis nicăiri. Iată de ce și definiția ce o dă d. Pop tragicului: „o luptă, pe care o duce un caracter simpativ cuprins de pasiune infocată pentru realizarea unui scop mare și în care își află cu necesitate absolută moartea“, e greșită. Luptă fără cusurul eroului și moarte fără comiterea vinei tragice nu se poate în o tragediă. Dar să nu uităm altcum, că d. Pop s'a pus să ne facă teoria tragicului stând pe punctul de vedere antic grecesc. Așa apoi da! Numai cât să nu uităm iară, că noi nu suntem construiți psihicește ca Grecii vechi, noi modernii n'avem cultura, credința și morala lor, și n'avem terenul, de unde să ne luăm obiectele pentru tragedii, desemnat și hotărit cum îl aveau ei. Se știe, că mai toți eroii tragediilor grecesci sunt descendenți din neamul lui *Atreus* și al lui *Labdakos*. Și Grecii, de o parte, știau foarte bine cine a fost *Atreus* și *Labdakos* și simțiau foarte viu ce s'a întâmplat cu ei și, de altă parte, înțelegeau ce însemnează dacă asupra vre-unei familii plutesce blăstemul sorții sau al Țeilor. Când vedeau Grecii suferințele și moartea lui *Oedipus*, *Antigone*, *Polineikes*, *Agamemnon*, *Orestes*, *Iphigenia* ș. a. vedeau și simțiau, că în cele ce s'au petrecut cu ei nu este altceva de cât validitatea puterii Țeilor și a sorții, puteri cari puse erau tocmai să vegheze faptele bieților oameni. Grecii compătineau pe eroii lor tragici, de o parte, pentru că aceștia nu erau indiviți-oameni, ci *tipuri grecesci*, iară de altă parte pentru că aveau credința și temerea, că și ei pot păți așa, căci și ei sunt oameni și pot fi și ei fii ori nepoți ai unor oameni, cari vor fi atras blăstemul Țeilor. Dar la urmă tot ei se și înălțau sufletește — înălțarea morală —, căci vedeau cum se validează puterea sorții, care după credința lor ne-

strămutată, e mai presus de toate. Și în tragediile grecești era altcum vina, „o vină grea“ cum se exprimă Aristotel: (Poetica, cap. 13). Aristoteles mai adaugă că „dacă e să aibă tragedia efectul dorit, trebuie să se aleagă astfel de materie, în care să se invedereze, că fratele a omorît pe fratele său. fiul pe tatăl său, mama pe fiul său, sau că se intenționează a se face așa ceva, seau ceva simil“ (Poetica cap. 14). Numai cât la ei vina consta din comiterea unui păcat impus a se împlini în urma blestemului dictat familiei, căreia aparține eroul tragic. Agamemnon a trebuit să jertfească pe Iphigenia, Clitemnestra a trebuit să omoare pe bărbatul său, Orestes a trebuit să omoare pe mamă-sa, fiindcă așa cerea blestemul ȳeilor, blestemul strămoșesc, ce sta deasupra neamului Atriȳilor și Pelopiȳilor. Dar noi însă nu ne putem pune pe punctul de vedere grecesc antic. Noi nu ne mai știm mulțumi privind pe *deaproapele nostru* în rolul de a suferi fără vină personală, imputabilă. Noi azi ținem la perceptul: să sufere cu bărbăție, omul, care prin faptele sale însuși s'a făcut vrednic de suferință. Noi azi suntem crescuți așa fel, că cerem dreptate!

Și după cum arta grecilor a ținut cont de felul vieții lor, așa cea modernă ține cont de felul vieții noastre culturale. În virtutea acestei împrejurări e firească acea lege estetică, care pretinde, ca nucleul inițial al dezvoltării acțiunii tragice, acel X comun, să fie cusurul eroului, care cusur să ducă pe erou să comită o vină mare, așa de mare, ca în urma acesteia să iese bine calificat pentru catastrofa tragică. Vina tragică în unele tragedii e păcat moral, în altele apare ca și când ar fi numai de natura greșelilor sociale. În Macbeth bună oară e foarte evident, că călcarea principiului moral provoacă reacțiunea contra eroului. Lucrul acesta l-a și căutat cu intențiune să-l invedereze autorul. Shakespeare își ia obiectul și fabula pentru această tragedie din cronica lui Holinshed despre Scoția, Anglia și Irlanda. Shakespeare face, se înțelege, unele schimbări în privința mai multor momente în scopul dramatisării caracterului lui Macbeth. Între schimbările ce face Shakespeare unele sunt de natură de a prezenta pe Macbeth tocmai vinovat moralicește. D. e. *Duncan dela Holinshed* e rege rău, dușmănit cu toți thanii țerii; *Macbeth din cronică*, e om crud, omoară pe Duncan din necaz și din răsbunare, fiindcă Duncan îl eschisese de la domnie, prin faptul, că își denumise pe fiul său de moștenitor, deși acesta nu avea etatea recerută. *La Shakespeare* e altcum prezentat și Duncan și Macbeth. *Duncan e om bun și iubit de toți*, iară *Macbeth omoară pe Duncan, în secret, condus numai de voința de a se face el rege. Pentru ce această schimbare?* Singur numai de dragul scoaterii la iveală a vinei morale a lui Macbeth. În Hamlet nu apare vina tragică ca un păcat moral greu. Dar la tot cazul aici *incepe* — așa am ȳis eu — vina tragică cu momentul, când Hamlet insultă pe mamă-sa. Ce reson ar fi și având altcum sfatul dat de umbra tatălui lui Hamlet: „să răsbuni pe Claudius dar pe mamăta să o cruți“.

Adevărat, nu din aceasta greșală pare a se desvolta catastrofa tragică, ci din faptul, că Hamlet nu are voința recerută de împrejurările vieții

sale. Dacă d. e. omoria îndată și de grabă pe Claudius, nu-și pregătia venirea morții, ci suirea sa pe tron. Hamlet n'a avut adecă puterea, voința, ca să facă ceea-ce i-se impusese de situațiunea vieții. Ei bine, lipsa de voință nu poate fi vina, care să aducă tocmai pedeapsa morții. Așa e. De aceea nici nu se poate considera la Hamlet lipsa de voință drept vină tragică, ci numai drept cusur. Fără îndoială lipsa de voință se poate lua ca cusur al omului. Cuprins odată însă Hamlet de acest cusur ajunge în mod firesc apoi și în vina tragică. Și aceasta se începe cu insulta, ce făcuse mamei sale. Când străpunge el chipul mamei sale, Poloniu, care era ascuns în odaie, voiesce să sară să apere pe regina, crezând, că Hamlet ar voi să o străpungă pe ea. Hamlet observându-l il omoară. În urmă aceasta înnebunesc și apoi moare Ofelia. Aceasta a contribuit de s'au indușmănit relațiile între Hamlet și Laertes, fratele Ofeliei, ceea ce a avut ca rezultat duelul, unde moare Laertes, mama lui Hamlet, Claudius și Hamlet. De unde se începe deci peripeția tragică? Din cusurul lui Hamlet, care a adus cu sine momentul insultării mamei sale, fapt, ce a împins apoi desvoltarea ulterioară, zală de zală, până s'a terminat cu moartea tuturor celor amintiți. Tot cam așa se desvoaltă și acțiunea tragică din Brutus. Sigur, omorul nu putea fi permis nici pe timpul Romanilor. Dar faptul, că Brutus a omorât pe Caesar, nu se prezentează, ca și când ar fi recerut ca o consecvență morală moartea lui Brutus. Moartea lui Brutus se vede ca provenind din inconștienta lui, căci el a aprins în Roma un foc, pe care n'a știut nici să-l localizeze, dar nici apoi să-l stingă.

Vina tragică rezultă totdeauna din comiterea unor fapte nepermise din punctul de vedere al legii universalului. Dacă eroul tragic e sublim în voință, se comite vina cu toată voința și conștiința și atunci și apare mai mare și imputabilă și din punctul de vedere moral; iară când eroul e sublim în vre-un simțământ, vina nu e legată de comiterea unor astfel de fapte, ce se pot considera, sau ce apar ca imoralitate strigătoare la cer. În tragediile de felul din urmă e mai greu a observa peripeția. La Macbeth, Richard d. e. vina e foarte frapantă, până când la Hamlet, Romeo și Iulia, vina e mai greu de observat. Și e natural să fie așa. Voința puternică se degajează îndată în fapte mari. Acestea sunt ușor de observat și de apreciat. Simțământul însă se manifestă în emoțiuni și sbuciumări, cari sunt mai greu de apreciat la valoarea lor cea adevărată. Pe Romeo și Iulia d. e. nu-i pot înțelege și simți deplin decât aceia, cari sunt părinți; pe Brutus, cari sunt bine versați în politica de stat, pe Hamlet, cari au desvoltat simțul înalt etic, etc. În tragediile cu eroi de voință sublimă cusurul e mai greu de observat, dar mai ușor se observă apoi, cum s'a zis, vina tragică; în cele cu eroi de simțăminte, din contră devine cusurul eroului mai plausibil, decât vina. În Hamlet este evidentă mai mult pasiunea lui necumpetată, în Fecioara de Orleans cea inconștientă, în Antigone cea unilaterială și de aceea apoi tot pasiunea, cusurul adecă, ne apare determinând desvoltarea acțiunii și nu observăm așa de bine vina aceluia.

Din cauza aceasta în unele tragedii căderea eroului rezultă în mod clar ca o consecvență a vinei tragice a eroului, în altele se învederează mai mult ca provenită din cusurul aceluia. Dar atât cusurul cât și vina există de fapt în toți eroii tragici, și tocmai în dezvoltarea psihologică a acelor stări rezidă „motivarea morții eroului din caracterul și faptele sale“. Am pute să luăm ca exemplu și dezvoltarea acțiunii tragice din baladele populare. Mă provoc la „Inelul și năframa“ și la „Meșterul Manole“.*)

IV.

Efectul estetic al tragicului.

Consecuent acestei teorii — false pentru cadrul lumii de azi — espică dl Pop și efectul estetic final al tragediei, simțemintele, în cari se manifestează plăcerea estetică. Și aici se infundă mai rău dl Pop. Se infundă, căci se ține de explicația lui Aristotel și a lui Lessing, și totdeodată accentuează și aceea, că e modern. Sigur, a fost genial Aristotel, dar pentru aceea explicațiile lui psihologice tot nu le mai putem admite în tocmai. E tot așa de adevărat apoi, că Lessing a fost cel mai mare critic, dar în timpul de azi tot nu se mai admit întocmai toate vederile lui estetice, în deosebi nu, unde e vorba de explicații psihologice.

Și mă mir, că dl Pop, după-ce a zis în alt loc, că se ia după Volkelt și Hartman, vine să mă combată cu explicațiile lui Lessing și Schiller, la tot casul ambii deja foarte învechiți în privința aceasta. Alceva învață Volkelt și Hartman și de tot alceva Lessing și Schiller în chestiunea de care e vorba.

Să vedem, ce explicații ne dă dl Pop punându-se pe baza teoriei lui Aristotel și a lui Lessing. Dinsul ne spune, că eroul tragic stirnesce în noi doue puternice afecte: „compătimirea și temerea“, accentuând, că „cu aceasta a ajuns la una dintre cele mai importante chestiuni din teoria tragicului“. Mai adaugă, că „cel dintăiu filosof, care a susținut, că compătimirea și temerea constituie nota caracteristică a tragicului, a fost Aristotel“. Cum e a se înțelege această teorie, cu compătimirea și temerea, ne-o spune, pe baza explicației lui Lessing, așa: „compătimirea se produce în noi, când vedem în grele suferințe pe o persoană, care ne este simpatică și de care ne simțim atrași“, căci „eroul tragic e un om ca toți oamenii, nici inger, nici drac, durerea lui o simțim ca pe a noastră, plângem și suferim cu el împreună, pentru-că în greșelile lui vedem greșelile noastre, slăbiciuni omenești“. Și continuă dl Pop așa: „*Dacă noi compătîmim pe erou, pentru-că ne*

*) Volkelt în cartea sa: *Aesthetik des Tragischen*, München 1899, zice la pag. 158, că sunt două feluri de tragedii: a) în cari tragicul e o nenorocire cauzată de o vină grea a eroilor și b) în cari e o simplă nenorocire. „Dar, observă el, felul prim de tragic e merit să exploateze în mod mai impresionător și mai adânc fiinta omenească; în tragediile de felul acesta se desvoaltă mai bine luptele menite a potența efectul recerut“. „Dar n'avem, zice el mai departe, să măsurăm valoarea vinei tragice cu principiile moralei moderne, ci cu ale timpului, în care s'a desfășurat acțiunea, și preste tot cu concepția moralei autorului“.

identificăm într'atâta cu el, încât în slăbiciunile lui vedem slăbiciunile noastre, atunci se nasce întrebarea: Oare pentru cine mă tem eu în tragediă? "
 „Răspunsul: *Acela pentru care mă tem sunt însumi eu, căci văzând pe erou în grea strimtoare, noi involuntar identificăm personalitatea noastră cu a lui, ne substituim în situația lui critică, iar substituindu-ne simțim pas cu pas, că în aceleași împrejurări și cu aceleași pasiuni fie-care din noi ar fi lucrat întocmai ca eroul și prin urmare ar fi pățit aceea, ce a pățit el. Deci temerea tragică este temerea, ce se referă la noi înșine. "* Apoi ne mai și explică dl Pop, așa fel: „Această convingere ni se impune în fața acelor scene, cari sunt mai sguuitoare, de regulă însă atunci, când eroul a ajuns la acel punct fatal, unde consciu sau inconsciu trebuie să păsească pe calea morții. *Atunci ne pătrunde acel simț dureros despre slăbiciunile omenesci, atunci siguranța noastră proprie pare, că e amenințată de mâna puternică a sorții, întreg sufletul nostru este sguduit din temelă. "*

Ori-ce om, cât de puțin versat în ale estetice și în ale psihologiei, trebuie să vadă rătăcirea și contradicerea din teoria de mai sus.

Să vedem, ce fac adevărurile dlui Pop, dacă le supunem operațiunii probei. Căci ori-ce adevăr estetic este recunoscut azi numai, dacă e verificat de legile psihologice.

Să ne ocupăm mai în detal de aceste afecte, de „compătımire și temere“, căci după dl Pop „constituiesc una din cele mai importante chestiuni din teoria tragicului“. Pentru această cauză dinsul se și miră, că eu nu vorbesc de aceste afecte, decât numai în treacăt, „ceea-ce dovedesce, că nu m'am ocupat din destul cu acest punct“.

Și dl Pop susține, la alt loc, că eroul tragic trebuie să fie sublim, ba mai mult, dinsul zice, că sublim rămâne până la sfârșit. Cine își dă silința însă să facă psihologia sublimului și să vorbească pe basa legilor acestuia, nu poate subscrie, ce susține dl Pop în privința teoriei „compătımirii și temerii“. Când zicem: sublim, înțelegem totdeauna o putere mare din seamă afară. Și ca să ne fie ceva adevărat sublim, trebuie să ne scim și siguri în fața acelei puteri. Când privim produsele artistice, noi totdeauna avem consciința, că suntem în fața numai a aparenței realității, scim adecă, că înaintea noastră stă un product artistic — dacă avem cultura recerută se înțelege. Aceasta se întâmplă ca în cazul când privind d. e. sborul unui vultur spre nouri, ne înălțăm și noi sufletesce cu avântul lui, ne contopim cu acțiunea lui, dar pentru aceea tot avem consciința, că acolo e vultur (Hartman, Phil. d. Schönen 64—71). Sublimul începe a impresiona prin producerea mai întâi a unor simțeminte de fior, cari însă în curând se prefac în simțeminte de admirațiune și venerațiune, pe basa căroră ne simțim apoi legați, contopiți în puterea aceea. Aceasta e lege psihologică, pe care nu o mai restoarnă nime azi, dar de care nu și-a dat seamă nici Aristotel, nici Lessing și nici dl Pop, ci numai alți filosofi mai noi, cari, poate, cred, n'or fi genii așa de mari ca Aristotel, nici critici ca Lessing, dar sigur, mai învățați în ale psihologiei, decât aceia.

Ei bine, când admiri și venerezi pe cine-va în arta de azi nu poți deodată, e nenatural, să-ți crezi în același moment în suflet o temere, „ce să se refere la noi înși-ne“.

Dl Pop nu s'a cugetat însă la așa ceva. Cum să mi se sugereze, privind chipul lui Prometeu ori Laokoon, convingerea ori temerea, că pot și eu păți așa ceva, ce au pățit acestia. Și de tragic e vorba și când eroii ne sunt reprezentați în formă plastică, ca statue, ori în pictură.

Să vedem acum, ce valoare are teoria cu „temerea, ce se refere la noi înși-ne și cu substituirea noastră în situația critică a eroului tragic“, și să cercetăm, ce însemnează a susține o asemenea teorie?

Dl Pop ține a se arăta la tot momentul, că e modern în chestii de estetică, că nu crede în tendința moralisătoare a artei. „O tragedie, în care eu am timp să fac un întreg curs de morală, să trag în judecată pe erou, și cu inima rece să-l condamn, ca pe o ființă a păcatului, o astfel de tragedie este o dovadă, că arta poetului n'a fost în stare să mă avânte până la acel grad înalt de iluzie, ca să-mi identifice personalitatea mea cu a eroului, încât să simt temerea resfrângându-se asupra mea, ca o temere a eului meu propriu“, așa scrie dl Pop.

Dar ce însemnează fenomenele psihice, pe cari le crede dl Pop desfășurându-se când privim desvoltarea acțiunii unei tragedii? Psihologicesce privite ele nu însemnează alt-ceva, decât o lucrare morală a sufletului nostru. Da, „a fi pătruns“, când stai la teatru sau când numai cetesci o piesă dramatică, „de acel simț dureros despre slăbiciunile omenesci“, „a avea conștiință, că siguranța ta proprie e amenințată“, „a te teme, că pățesci și tu, ce a pățit eroul“, a te substitui în situația critică a eroului“, însemnează: a face reflexii morale. Fără reflexii morale nu poți veni la simțemintele și judecățile amintite. Și dl Pop nu observă aceasta. Mă mir foarte mult!

Stând sub impresia estetică a unui product artistic, sufletul nu mai poate face însă nici un fel de reflexiune, — dacă în adevăr și simte esteticicesce — nici asupra noastră înșine, nici asupra altora, — ci trebuie să stee contopit cu ce i-se dă să vadă desfășurându-se în artă. „A se cugeta la ființa sa“, „a și-o teme chiar“, însemnează deci, că chiar se desface de sub impresiunea estetică, și se ocupă de lucruri practice, reale. Pentru acest motiv nu are reson ființa artei tendenționaliste. O astfel de artă ne ar da ocasiune să ne întoarcem sufletul dela productul de artă spre momentele reale, pe cari le vizază arta. Tâindu-ni-se astfel în continuu simțirea artistică, ne ar face să fim deci cu sufletul când la artă, când la momentele reale, ceea-ce împedecă aprofundarea artistică și desvoltarea plăcerii estetice. Căci plăcerea estetică nu poate consta din simțul, că noi compătimim și ne temem ființa, ci din acela, că în noi se reproduc astfel de stări psihice, cari corespund cu acte importante de ale vieții, fie că acestea se manifestează ca durere, fie ca bucurie. Și pentru acest scop se și întemplă contopirea noastră sufletească (nu substituire) cu ceea-ce ni se arată în chip artistic. În urma aceasta sufletul nostru e adus în poziția de

a reproduce și el din sine aceleași emoțiuni, cari percurg și viața persoanelor reprezentate artistic. Și fiind-că aceste emoțiuni corespund cu vibrațiunile vieții omenesci *valoroase*, cu a vieții omenesci *puternice*, și fiind-că tocmai valorarea vieții ne e și noue tuturor problema cea mai mare, ele, acele emoțiuni, ne inviorează și viața noastră, cea-ce noi simțim apoi ca: plăcere — *plăcerea estetică*. Și plăcerea aceasta — ideală — e foarte înălțătoare, căci prin emoțiunile estetice *sufletul nostru se întărește*. Prin știință sufletul se desvoaltă, prin artă se înalță și întărește. Dar pentru acest motiv, pentru *casă* se poată întempla contopirea între noi și între ce ni se arată, trebuie să aibă sufletul elementele de lipsă, pregătirea cu ideile de lipsă și dispoziția inrudită cu sufletul celor din producțiunea artistică.

În înțelesul acestor legi trebuie să privim și chestia cu „substituirea noastră în situația critică a eroului“ și să zicem, că aci nu e vorba de proces psihic de natură estetică, ci de un proces psihic de natură curat morală.

Dar teza aceasta așa cum o susține d. Pop și cum a format-o Lessing este și un nonsens. Să aplicăm această lege și să vedem apoi la ce rezultat ajungem. Stă un om de 65 ori 70 ani la reprezentarea piesei Romeo și Julia. Ce se va întempla în sufletul acelu om? Iși va substitui personalitatea sa cu a lui Romeo în sensul părerii dlui Pop? . . Iar „substituindu-se va simți pas cu pas, că și el întocmai ar lucra și prin urmare, doamne păzesce, ar avea să-și teamă eul său, că va putea păți și el ce a pățit Romeo? Sau stă un bătrân ori și o bătrână la piesa „Dama cu camelii? Sau de va sta un funcționar la „Macbeth“ se va substitui și funcționarul și se va teme să nu ajungă ca Macbeth? Cât realism! Ar fi nedemn de artă să se facă așa ceva. În arta modernă nu poate fi vorba de nici o „substituire ori identificare“. Me contopesc în puterea de voință ori simțământ a lui Macbeth, Hamlet, Romeo ș. a., dar *nu* me identific ori substituiesc cu personalitățile lor, după cum privind sborul unui vultur me contopesc în avintul lui, dar nu me simt una cu el.

Dacă noi, privind ori cetind desvoltarea unei tragedii, am compătimi pe eroul tragic și ne-am teme ființa noastră, am cualifica-o pe aceea nu de tragică estetică, ci de tristă reală. Când vedem, că un om e lovit de trăsnet — lucru trist și real —, da, se deșteaptă, sigur, în noi sentimente și de compătimire și de temere. Mai ales dacă știm și aceea, că acel om a fost om cu păcate ca noi, ca toți oamenii, vom simți, că „și siguranța noastră e amenințată de mâna sorții“, și „întreg sufletul nostru e sgduit din temelie, că și noi am putea păți, ce a pățit acela“. Dar aceasta nu va să dică, că, am gustat plăcere estetică, ci că am fost „sgduiți sufletesce“, și că am fost aduși să facem reflexii morale — întocmai ce nu vrea dl Pop. — Și apoi încă un non sens. Cum să se nască în noi și temerea și compătimirea — căci Lessing combătând pe Corneille susține, că ambele trebuie să se producă la fie-care tragedie —, dacă noi ne „identificăm“ și „ne substituim“ ființa noastră cu a eroului? Căci în sensul dacă noi ne identificăm cu eroul, noi suntem și una cu acesta. Cum ne-am putea teme, că putem păți și noi ca eroul,

când ne simțim una cu el? Când eu mă simt sufletește una cu nevasta mea, identificat, și ea dă de un rău, mă voi mai ști eu teme, să nu dau și eu de acel rău? nu voi simți răul oare împreună cu ea? De ce rău să mă mai tem în momentul, când simt deja răul? E psihologicesce posibil? Ce basă și ce obiect, ori motiv se va găsi pentru temerea aceea?

Dar nici cu compătămirea nu e lucru mai curat. Dacă eu sunt „identificat” ori „substituit” cu eroul tragic, când simt și eu toate durerile lui, se mai poate să-l și compătămesc? Când simți durerea împreună cu cineva, lucru rar, dar posibil oamenilor, atunci nu mai poți tot deodată și compătămi. Compătămești atunci, când nu ești sufletește contopit cu cineva. Dar când compătămești, faci tot deodată și reflexii morale și ești în deplinul simț al personalității tale, nu poți fi impersonal, cum trebuie să fi sub impresia tragediei.

O consecvență să mai trag încă din teoria cu compătămirea și temerea, pentru ca să termin chestiunea aceasta. Omul care a vădut multe tragedii, în înțelesul teoriei cu compătămirea și temerea, trebuie să se înțärească cu timpul așa de mult la suflet, de nu mai simte nimic în fața scenelor tragice, căci se învață, se deprinde cu așa ceva. Căci așa e cu compătămirea și temerea, te obicinuesci cu timpul de nu mai compătămești și nu te mai temi. Cine ar putea însă susține, că rezultatul acesta îl aduce cu sine participarea deasă la reprezentarea tragediilor?!

E greșit, din punctul de vedere psihologic, a susține, că în fața luptei unor puteri sublime, arătate în arta tragediei, s'ar produce în sufletul nostru acea stare, în virtutea căreia să ne „identificăm și substituim cu personalitatea eroului tragic” și să ni se producă simțeminte de compătămire pentru eroul tragic și de temere pentru noi înșine.

*

Tot în mod necorect e arătată de d. Pop și curățirea sau înălțarea sufletească, ce se face la sfirșitul tragediei în sufletul nostru.

Di Pop se mulțumește a spune: „Iar la finea tragediei, după ce totul s'a sfirșit în *mod armonic* (dacă universalul e crud, barbar?) ne simțim mai ușurați, temerea și compătămirea, aceste două afecte s'guduitoare, au dispărut, ne-am curățit de ele, făcând loc unui avânt sufleteș, întocmai precum atmosfera se curăță prin trăsnete și fulgere și natura pare mai veselă după furtună”. Adevărat, așa ți se pare, dacă crezi în moiră, ori în tendința moralisătoare a artei. Când două ori trei oare te-au tot emoționat acele afecte s'guduitoare „ai tot compătămit” și „ți-ai tot temut ființa”, la fine, după-ce au dispărut acelea, te vei și simți „ușurat” și poate și curățit la suflet, moralicește, se înțelege, dar nu esteticește, „întocmai precum atmosfera s'a curățit prin trăsnete și fulgere”. Dacă așa ar fi, apoi prin mare chin trebuie să treacă acela, care stă la reprezentația unei tragedii. Căci să ne cugetăm numai, ce însemnează a compătămi și a-ți tot teme eul tău propriu? Tragediile ar provoca mai mult neplăcere, decât plăcere, te-ar îndemna parcă mai mult să fugi dela reprezentație, decât să te îndrăgesci de ce ți-se arată pe scenă.

Se înțelege nici în privința aceasta nu e greu de a scoate la iveală contradicțiile d-lui Pop. S'a țin în un loc: „această convingere (că fie-care din noi ar fi lucrat întocmai ca eroul și ar fi pățit prin urmare, ceea-ce a pățit el), ni se impune în fața acelor scene, cari sunt mai sguuitoare, de regulă însă atunci, când eroul a ajuns la acel punct fatal, unde conșciu sau inconșciu trebuie să pășească pe calea mortii“. Și totuș, când vedem apoi, că eroul în adevăr moare. să ne simțim în un avânt sufletesc?! Puțin s'ar cere dela o tragedie, dacă efectul ei final ar fi împrejurarea, că și se dă să veți chinurile eroului dictate lui de soarte și apoi încetarea lor prin sosirea morții. Cu aceasta să se sfârșească concepția unei tragedii-arte? Prea filosofi ar trebui să fie oamenii. Și puțini sunt de aceștia. Tragedia însă nu se face pentru filosofi, ci pentru oameni.

Iată ce basă solidă are teoria cu identificarea, substituirea, compătımirea și temerea apărută de d. Pop.

Este sigur „subredă și defectuoasă“, vorbele dlui Pop. De aceea mai toți esteticienii de azi și sunt contra lui Lessing. Deja Goethe a început altcum a combate pe Lessing.

Da, înțelegem teoria cu compătımirea și temerea cum s'a făcut de Aristotel, genialul lumii vechi. El a analizat însă ceea ce a avut: tragedia Grecilor vechi.

Tragedia de atunci diferă mult de tragedia modernă. Problema ei încă era alta. E natural, că altfel avea să fie și apreciată. În tragedia antică se arată, cum omul cădută în păcate e nimic de soartea atotputernică; în cea modernă se arată *lupta*, ce un individ pătruns de o pasiune trebuie să o poarte cu principiile universalului. Tragedia antică urmăria o problemă moralisătoare, cea modernă are să realizeze numai plăcere estetică. Statul grecesc antic însuși se îngrijia să deie ocașiune cetățenilor, ca să cerceteze teatrul gratis, în scopul, să și-i moralizeze. Pe vremea aceea Grecii nu aveau atâtea mijloace moralisatoare, câte are lumea de azi: biserica, școala, educațiunea ș. a. Teatrul era un bun mijloc moralisator, era o catedră, de unde se predica, în sensul raportului și a trebuințelor spirituale de atunci, arătându-se în formă de acțiuni ce au pățit în deosebi Atridii și Pelopidii, descendenții unor oameni, cari au venit în conflict cu zeii atrăgându-și ura și pedeapsa acestora. Și lor li-se prezentau pe scenă în formă artistică astfel de obiecte, cari le cunoscneau perfect, în toată ființa lor, din mitologie și despre care erau *convinsi, că au existat*, că de fapt s'au petrecut tocmai așa cum li se arată pe scenă. De aceea Grecul, când vedea pe scenă pe Oedipus, pe Agamemnon, nu putea a nu cugeta la Oedipus și la Agamemnon, cari în realitate au suferit, ba își închipuia, că are în realitate pe scenă pe aceia. De aceea apoi Grecii compătımiau pe eroii tragediilor lor și totdeodată se temeau să nu pătească și ei înșiși așa.

La Grecii vechi nu se putea îndeplini deci contopirea sufletească cu cele ce li-se arătau pe scenă, cum se poate face la noi, având înainte persoane, pe cari nu le cunoașcem, obiecte de ale închipuirii.

Sufletul Grecului avea deci să primească impresii de pe scenă, dar totdeodată și să se cugete la persoanele adevărate. În felul acesta, și mai adăogând și faptul, că ei credeau, că persoanele acelea au căzut în păcate în urma unui blăstem, Grecul privind reprezentarea unei tragedii, nu putea să nu facă și reflexii morale, să nu se cugete la aceea, că și el ar putea păți așa ceva, că „siguranța lui proprieă este amenințată de mâna puternică a sorții“, să i-se nască „temerea, ce se referă la sine însuși“ și „compătimirea față de erou“.

Așa fel e apoi naturală teoria lui Aristotel, cu simțemintele temerei și a compătimirii și cu avântul sufletesc produs prin vederea morții eroului.

Tot justificat este și punctul de vedere al lui Lessing. Și el credea în tendința și influința moralisatoare a dramei și el era estetician *moralist*; așa ceva cerea starea culturală și a timpului lui. Lessing a mers pe urma lui Aristotel. Așa de firm era Lessing în credința, că arta trebuie să moralizeze, în cât combate chiar și pe aceia, cari susțineau, că tragedia are să îndrepteze pe oameni moralicește numai în privința pasiunilor, cari se desvoaltă în respectiva tragedie. Corneille, Voltaire ș. a. susțineau, că dacă în o tragedie se arată nimicirea omenească provenită din cauza ambiției și în alta din cauza invidiei, atunci prima ne determină a ne feri de păcatul ambiției și a doua de al invidiei etc. Lessing combate aceste păreri, dîcînd că efectul moralisator nu e numai parțial, ci general. Așa departe merge el în privința aceasta. (Hamburg. Dramat. epist. 75 și 76). Dar este foarte nenatural a susține, că „tragedia deșteaptă numai simțeminte estetice“, că „în tragediă este vorba de un singur lucru, de *plăcere estetică*, căci într-o operă de artă, cum e tragedia, numai punctul de vedere artistic este admisibil, nu cel *moral*“ și totuși să primesci explicația aceluia, care dîce, că tragedia are să ne deștepte simțeminte morale, să ne îndrepteze moralicesce. Deaceea, după cum s'a mai amintit, e de înțeles, că Aristotel a formulat o asemenea teoriă și că o a susținut și esplicat Lessing, căci pe vremea amîndorora în problema artei se incumba și moralisarea oamenilor, iară explicațiile psihologice nu se puteau face în direcțiunea cea adevărată, dară a mai susține astăzi o asemenea teoriă, când arta a rămas numai pe lângă problema estetică și când psihologia și estetica lucrează cu metode mai dezvoltate, e o greșeală foarte mare menită a induce lumea pe căi nepotrivite și necorespunzătoare problemei, ce i se impune.

Cât de clar, natural și basat în legile psihologice este adevărul, cum eu îl susțin și-l prezentez, atât în privința simțemintelor de compătimitate și temere, cât și a efectului final al tragediei. Simțemintele amintite nu se produc în noi, decât la acel moment din dezvoltarea acțiunii tragice, unde se începe de ni se înfațîșează eroul ca descărcat de puterea sublimă valorându-se în fața lui o altă putere sublimă, a universalului. Acest fel de dezvoltare a lucrurilor ne determină să eșim de sub vraja eroului tragic și să ajungem sub a universalului. Dar mutarea aceasta a noastră nu se face deodată, ci cu încetul. Și e un punct în dezvoltarea acțiunii și a stării,

prin care trece sufletul nostru, în care sufletul nostru e eșit de sub puterea eroului tragic, fără a fi ajuns însă a fi stăpânit de tot de a universalului, când suntem mai liberi, mai individuali, căci legăturile cu eroul ne sunt deja laxate, cele ale universalului însă nu sunt încă destul de strinse, și atunci, numai atunci, e sufletul nostru în situația de a fi determinat să se exprime în simțăminte de compătimire și de temere, ce se vor refera la toate persoanele ajunse în panta pericolului — dar numai la a noastră totuși nu. În alte părți nu dă sufletul nostru de nici o compătimire și de nici o temere. Când vedem deslănțuindu-se peripeția tot în spre răul eroului, nu-l compătimim, *ci suferim împreună cu el*. După-ce apoi se valorează tot mai energic în luptă universalul, prin persoanele dramatice făcute spre acest scop, intrăm de tot sub vraja universalului, când apoi iarăși se curăță sufletul de afectele temerii și compătimirii, exprimându-se de aici încolo în simțăminte determinate de sublimitatea universalului, de sub a cărui vrajă stăm apoi până la sfârșitul acțiunii tragice. Iar la sfârșit, când se validează principiul universalului prin învingerea și nimicirea eroului, sufletul nostru se înalță, noi ne simțim în „avânt sufletesc”. Avântul acesta sufletesc nu e efluxul reflexiei morale, ci al simțământului, că în viața omenească se întemplă ceva de mare interes pentru viața în conformitate cu simțul nostru general și acel avânt este o plăcere curat ideală. Plăcerea aceasta seamănă cu aceea, care se produce în noi la vederea unei simetrii, ori la auzirea unei armonii, când de asemenea nu se fac reflexii morale, dar totuși se poate zice, că de aceea se produce, fiind-că simetria și armonia corespund condițiilor cerute de existența vieții noastre, ceea-ce noi, conform cu simțul nostru general cultivat tot cu principii menite a corespunde cu cerințele existenței vieții, simțim ca plăcut.

Aprofundarea în ori și care tragedie bună, dar în deosebi în ale lui Shakespeare în toate, apoi aprecierea ori-cărei *balade populare*, în care se desfășură acțiune tragică, ne va aduce să vedem clar, că așa fel se desvoaltă acțiunea tragică și astfel de stări sufletesci creează. Adevărat pentru acest scop se recere aprofundare iudicioasă, și nu dispoziție de-umbla după speculațiuni, cari te aduc să înșiri din vorbe tese, cari dacă sunt analizate psihologicește, se arată a fi fără nici un temei și conținut real.

V.

Chestia fatalismului în dramele Grecilor vechi.

Di Pop nu e de acord nici cu aceea, că drama grecească e fatalistă. Dinsul zice, că numai *Oedipus* se poate considera de o tragedie fatalistă, altele nu sunt. Di Pop crede, că teoria aceasta a *inventat-o* „Drängerii și Stürmerii germani”. Prin urmare, dacă n’ar fi existat acestia, noi n’am susține așa ceva? N’am susține, dacă n’am cunoaște istoria Grecilor, mitologia și credința lor și dacă n’am înțelege literatura lor, îndeosebi cea poetică. Acestea însă -- toate — ne dovedesc, că toată viața Grecilor se desfășură sub paza și la impulsul sorții, puterea cea mai presus și de zei. Ce însemna în mitologia Grecilor credința în *Moiră*? ce în *Clotho torc-*

toarea?, în *Lachesis-ursitoarea?* și în *Atros-neclintita?*, cari toate trei asistau la nascerea fie-cărui copil spre a-i hotări soarta vieții, prima urzind firul vieții, a doua îngrijind de norocul lui și a treia hotărînd tăierea firului vieții. Ce înseamnă, că Grecii credeau în „*Nemesis*“, care între altele exprima și gelosia zeilor de fericirea oamenilor? Ce *Tyche*, cea cu cornul îmbelșugării și cu roata vieții? Ce înseamnă credința în *Demoni*? ș. a. Unde este apoi începutul dezvoltării dramei grecesci? Ce erau ditirambii? Ce însemna credința în sfîrșitul lui Dionysios? Oare spiritul, în care trăia poporul grecesc să nu fi străbătut și în literatura poetică, și peste tot în artă? Dar ce era și arta la ei? La ce popor mai era un raport *așa de strîns* între artă și viața de toate zilele, cum era la Grecii vechi? Unde mai este drama așa de strîns legată de mitologie, de istoria credinței, ca la Greci? Și ce concluziune putem trage din toate acestea? Că poporul grecesc nu era fatalist? Că drama lor nu era fatalistă? Dacă n'ar fi existat „*Drängerii*“ și „*Stürmerii*“, ar trebui să răspundem doar că: nu? Doamne feresce! Dar apoi câte documente avem pentru chestia aceasta în însași literatura dramatică greacă antică! Se știe, că Sofocles, Aeschilos și Euripides, marii poeți tragici, și-au luat obiectele lor mai tot din șirul descendenților familiilor „*Atreus*“ fiul lui Pelops și nepotul lui Tantal, — și „*Labdakos*“. Viața lui Atreu este un șir de crime. Thyeste blastemă pe fratele seu Atreu, pentru-că acesta i-a dat să-și mănânce, fără să știe, pe înșiși copiii sei. Blastemul e ascultat și dus la îndeplinire. Agamemnon și Menelaus cel cu Elena, pentru care s'a făcut războiul troian, au fost fiii lui Atreu. Orestes, Iphigenia și Electra erau copii lui Agamemnon; Clytemnestra, soția lui. De aici la Euripides materialul pentru Iphigenia, în Aulis și în Tauris, Aeschilos pentru trilogia Oresteia, I „*Agamemnon*“, II „*Coeforele*“, unde eroul e *Clytemnestra*, și III „*Eumenidele*“, în care eroul e *Orestes*; Sofocles pentru *Electra*.

Din neamul lui *Labdakos* — nepotul lui Cadmos, cel cu multe păcate, este *Oedipus*, fiul lui Laios cel blastemat. Soția lui Laios e *Iocaste*. Fratele acesteia e *Creon*. Copiii lui *Oedipus* sunt: *Antigone*, *Ismene*, *Polyneikes* și *Eteokles*. De aici și-a luat materialul: *Sofocles*, pentru tragediile: „*Cei doi Edipi*“ și pentru *Antigone*, *Aeschylos*, pentru: „*Cei șapte*“. *Aias* e fiul lui Telamon, care și el și-a atras blastemul zeilor, pentru-că a dat ajutor lui Meleager și pentru-că împreună cu fratele seu Peleus a omorît pe un alt frate, pe Phocios. La „*Prometeu*“ era iarăși tot osânda lui Zeus cauza nimicirii lui?

Că de fapt s'a și înțeles la Greci, că soarta are să conducă pe eroii tragediilor lor, se vede și din însuși teoria lui Aristotel. El dice în un loc, că „eroul să nu fie om virtuos, dar nici mișel“; în alt loc apoi: că „astfel de materie e în deosebi calificată de-a stârni compătimire, prin care se arată că s'a omorît: fratele pe frate, fiul pe tată, mama pe fiu, fiul pe mamă“ (Cap. 14); și în alt loc, că „noi acordăm compătimire celui ce suferă fără vină“ (Cap. 13). Oare cum să înțelegem altcum pe Aristotel? Căci să nu fie păcat, dacă omoară fratele pe frate, fiul pe tată etc? Dar știa

Aristotel, că deși fratele a omorit pe frate, fiul pe mamă, etc., ei tot apar a suferi fără vină, căci soarta i-a adus la așa ceva.

Toate dramele Grecilor antici sunt fataliste; nu fiind-că poezii le-ar fi întocmit așa cu intențiune, ci fiindcă așa fel era credința poporului grecesc*). În toate erau ei fataliști. De aceea e natural, că așa trebuiau să fie și în poezie. Oare în Iliada și Odiseea lui Homer nu e tot mâna sorții, care poartă acțiunea? Un mare neadevăr grăește deci d. Pop, când afirmă, că drama grecească nu era fatalistă, și că „în toată literatura antică nu există decât o singură tragediă, care poartă această notă caracteristică, este: *Oedip* de Sofocles. Însă toți ceilalți eroi din tragediile grecești ajung la sfârșit tragic, în urma caracterului lor și cu voință deplină“. Prin aceasta ne dovedește, că dînsul nu cunoaște în de ajuns istoria Grecilor și nu cunoaște nici chiar literatura lor dramatică. Dînsul își demonstrează afirmațiunea cu felul cum se desfășura acțiunea în *Agamemnon* de Aischilos, despre ce țice: „Clytemnestra își ucide bărbatul, fiind că inima ei răsbunătoare o împingea la această faptă“, apoi în *Antigone* și *Ajas*. Și întreabă cu o deosebită incredere: „Unde este aici vorbă de osândă pentru vre-un păcat strămoșesc?“ Me mir, că d. Pop nu a observat caracterul fatalist și din conținutul tragediilor, pe cari le amintește. Să ne mărginim d. e. la una, la primul document al dlui Pop, la *Agamemnon*. Nu în un loc, ci și în 20, se spune, că ceea ce s'a întâmplat cu *Agamemnon*, „s'a întâmplat aceea, ce era scris în cartea sorții, căci, cum se exprimă Aischilos, cine putea rupe creanga blestemului din arborele neamului Atridiilor, căci acel blestem se lățise prin toate părțile“. Să mai cităm: „O *Apolo*, — țice *Cassandra*, când își prevede nenorocirea, — unde, la ce prag mă duci?“ *Corul* — al 3-lea bătrân —, îi răspunde: „La cel al Atridiilor, dacă tu nu știi încă“. Și când simte *Cassandra*, că se întâmplă omorirea lui *Agamemnon*, ea exclamă: „Desfătează-te, o tu dămon selbatic al acestui neam, de jertfa casei tale. Iată! acum cade animalul de jertfă“. *Corul*, prin al doilea bătrân, îi răspunde: „Tu crezi că poți reține dela poartă soarta, ce amenință casa aceasta, prin țipetul tău?“ „Păcatul strămoșesc de moarte ne aduce ați moarte sângeroasă“. *Clytemnestra* țice, când se infățișează poporului: „El (*Agamemnon*) n'a putut să scape de moarte..... l-am omorit! Omul acesta, sosind acasă, și-a golit singur păharul vinei sale grele, ce mai era umplut și cu blăstem. *Ce s'a făcut este însăși voința ȝeilor! A mea nu este fapta. În forma soției sale l-a omorit blăstemul vechiu al prănsului groasnic atridian, — ca jertfă*“. *Clytemnestra* povestește apoi toată întâmplarea cu păcatul și blăstemul lui *Atreus*, pe larg. — Nu e aici mers fatalistic? E vorba de o invenție nemțescă? Nu vorbește Aischilos aci clar?

*) Veți Volkelt: die Aest. d. Tragischen, pag. 359—424, care nu va aparține Stürmerilor și Drängerilor.

DIN LITERATURA GEOGRAFICĂ A TRANSILVANIEI.

Scrierile geografice în secl. XIX.

Studiu de

Silvestru Moldovan.

(Urmare).

1842.

Icoana pământului sau carte de geografie, scrisă de Ioan Rusu, profesorul de Cronologie, Geografie și istoria universală la liceul episcopesc din Blaj. Blaj, în tipografia seminarului, 1842. 3 vol. (fie-care de peste 300 pag.)

Este cea mai voluminoasă carte de geografie generală, tipărită în Ardeal în limba română. Față de prima geografie generală română: *Geografia sau scrierea pământului*, (Buda, 1814—15) este superioară și arată progres, atât ca conținut, cât și în privința limbii. „Icoana pământului“ de Rusu e tipărită cu litere cirile, în o limbă bună românească și cuprinde un vast material geografic, estindându-se asupra tuturor continentelor și țărilor, intru cât erau cunoscute și studiate pe timpul apariției ei.

Cartea se compune din trei tomuri voluminoase. În tom. I. (până la pag. 80) se dau noțiuni de geografia matematică, fizică și politică, apoi urmează descrierea generală a Europei și în special descrierea a 7. state din Europa sudică și medie. În tom. II. aflăm descrise în special restul statelor europene, între cari și „Monarchia Austriască“, iar tomul III. se ocupă cu continentele: Asia, Africa, America și Oceania.

La fie-care volum se află la sfârșit câte un „arëtar“, adecă indice de nume topografice, în șir alfabetic, cu indicarea paginelor, unde sunt descrierile, iar la finea vol. III. găsim înșirați cu numele — după obiceiul de atunci — toți prenumerații cărții, al căror număr e considerabil.

Volumul I. are o prefață lungă, în care autorul conștientos își dă seamă de scopul, ce l-a urmărit și de alte împrejurări, cari stau în legătură cu lucrarea sa, în special vorbește despre limba literară română.

Prefața însă e de interes și din punct de vedere geografic-etnografic, căci deja pe pag. II. se află o mică caracteristică a stării Românilor, mai cu seamă în privința culturală.

Iată ce ne spune autorul despre starea Românilor:

„În frumoasa Transilvanie Români fac partea cea mai mare a locuitorilor; ei sunt aici poporul cel mai vechiu; ei vorbesc o limbă dulce, frumos sunătoare, întocmită spre mare cultură; ei în această limbă plinesc cele dumnezeiești în biserică și acasă; aceasta este cea mai lătită în mai sus numita țară, în care vorbește Românul cu Ungurul, Ungurul cu Sasul, ba și Sasii din osebite ținuturi între sine.

„Români apăsăți de nedreptățile timpurilor trecute, între grele furtuni și-au păstrat până acum religia și limba, ca cele mai scumpe odoare ale omenimii. Stările împrejur au început a se schimba și Români nu mai

pot rămânea în starea de până acum. Razemul naționalității lor a fost în trecut: *religia* și trebuie să mărturisim, *neștiința*, împreună cu *ura* altora cătră ei și a lor cătră alte popoare. Cea dintâiu nu poate să mai fie singură și cele de pe urmă nu trebuie să mai fie razem naționalității“.

Autorul apoi dă espresiune speranței, că Românii, ca și alte popoare, vor progresa în cultură. Arată unele greutăți, ce întâmpină ei, apoi vorbește despre limbă, etc.

În genere cartea „Icoana pământului“ de I. Rusu e vrednică de un studiu special din partea geografilor noștri, fiind un produs de valoare pe terenul științific, din prima jumătate a secolului nostru.

Pe noi însă în studiul de față nu ne interesează decât partea privitoare la imperiul austriac, (din vol. II.) între provinciile căruia se află descris și Ardealul.

Conform sistemului adoptat de I. Rusu la descrierea singuraticelor state, la monarchia noastră se dă întâiu descrierea generală a întregului imperiu, anume configurațiunea verticală, (munți, ape), productele, etnografia, industria și comerțul și constituția, apoi urmează descrierea topică a provinciilor.

În partea aceasta generală se află date privitoare și la Ardeal, anume munții (p. 5.), amintindu-se șirurile și piscurile mai însemnate. apoi câteva riuri ardelenene și date etnografice despre Români. Numărul Românilor din întreaga monarchie (cu Bucovina cu tot) îl ficează la „mai mult de 2 milioane“. Din caracteristica etnică (pag. 14—15) dăm următorul estras: „Românii — scrie autorul — au statură cu ceva mai mică ca Ungurii; trup cu putere, vinjos și harnic de-a suferi mari ostenele; față rumenă, cu trăsuri alese, ochi și păr mai mult negriu. Trupuri mai mici se află între Românii din Bănat, din Transilvania de meazăzi, Bucovina și în unele părți între munți“.

După aceasta scurtă caracteristică autorul amintesc ocupațiile poporului nostru și însușirile bune și rele. Recunoscând unele părți rele ale caracterului etnic, el constată că poporul român are și virtuți, pe cari „le cunosc toți, cari îl cearcă cu ochi *curățți de patimi*. Autorul cu durere pentru neamul său, face prin aceasta alusie la acei scriitori, cari cu ochi *întunecați de patimi* au calumniat atât de mult poporul român.

În cele următoare I. Rusu înșiră însușirile bune ale noastre și le aduce în asemănare cu cele ale poporului maghiar și sas, dar tot odată scoate la iveală și defectele, în mod pregnant și fără cruțare, dicând:

„*Ura între sine, neunirea, pisma, nu prea mare pasare de binele public, nendrzneala și lipirea cătră cele apucate*, de sunt aceste și rele, sunt cele mai de frunte scăderi ale Românilor, ca niște urmări ale relei creșteri și ale apăsărilor din timpurile trecute“. (pag. 15).

Sunt defecte triste ale caracterului nostru etnic, de cari — poate din cauză, că n’au fost destul de aspru combătute — nici până ađi nu ne-am putut lăpăda!

La partea generală este alăturată o mică tabelă statistică a provinciilor, cu date referitoare la raporturile teritoriale și la numărul locuitorilor și al localităților.

În tabelă estensiunea teritorială a Transilvaniei „cu marginile sale ostășești, cari fac 169 m. □” e fixată cu 1114 miluri □, numărul locuitorilor e de 2.123,562, (1906 pe câte un mil □); localități sunt 2643, dintre cari: cetăți 11, orașe 66 și sate 2566.

În special Transilvania e descrisă la locul al 11-lea în șirul provinciilor, pe paginile 68—83. După-ce autorul indică granițele țerii, ne dă în câteva șire un frumos tablou general despre Ardeal, o icoană reală a Transilvaniei zugrăvită cu condeiu.

Iată cum ne înfățișează I. Rusu Ardealul în liniamente generale:

„Fața Transilvaniei e plăcută în mare măsură, că în ea nu se oste-nește ochiul prin uniformitate, ca în partea mai mare a Rusiei, în o parte a Germaniei, a Ungariei și Valachiei, nici prin câmpuri seci și munți de tot petroși, ca în unele părți ale Elveției, Ispaniei și Turciei: ci munți în-văscuți cu groasnice păduri se schimbă cu desfătatele șesuri de întindere mică, și îngustele văi cu frumoasele dealuri, arătând în toate părțile nouă icoane de frumsețe firești. Părțile mai frumoase ale Transilvaniei sunt: Valea sau șesul Hațegului, șesul Mureșului, a Oltului, mai cu seamă dela Făgăraș până la Sibiiu, a Treiscaunelor, Valea-Giurgiului, a Jiului, mai multe părți de lângă amândouă Someșurile, ș. a. Transilvania nu are lo-curi rovinoase, nice seci, fără numai puține și de lipsa apei bună de beut pățimesc numai câteva sate în așa numita Câmpie. Aerul ei e pretutindenea curat și clima foarte sănătoasă. Pământul are rodire de mijloc și măcar lucrarea lui așteaptă mai multe îmbuniri, totuși numai arare-ori nu e în stare a-și nutri pe toți locuitorii. Vite de tot felul are multe și numeroase turme de oi din Transilvania pasc în Valachia, Basarabia și Bulgaria; iar caii de Transilvania se numără între cei mai iuți din monarhie. Bucatele, vinul și poamele ei sunt foarte bune; cele de frunte avuții totuși se află în sinul pământului, în mulțimea de sare și în tot felul de metaluri, în care nu o întrece nici o țeară din Europa”. (p. 69—70).

La aceste, cu durere de patriot, adaugă următoarele:

„Pe lângă aceste avuții firești *Transilvania e totuși țeară săracă*. Prin-cipile sunt mai multe, dintre cari însemnăm numai lipsa industriei. Tran-silvania cumpără din țeri străine cele mai multe manufacturi, și ce vinde în locul acestora? Puține lemne, piei, seu, ceară, miere, vite și lână”.

După aceasta descriere introductivă se amintesc popoarele ardeleni și împărțirea politică, înșirându-se cele 29 districte, în cari era împărțită pe acel timp Transilvania. Urmează apoi partea cea mai însemnată a de-scrierii: topografia. Aici se descriu toate localitățile mai de frunte, cu ra-ritățile lor, ici-colea cu mici notițe istorice și dându-se la unele și numărul locuitorilor.

Numirile localităților sunt curat românești; la două ni se dau și nume cari probabil că ați nu mai sunt în us, cel puțin mie nu-mi sunt cunoscute, deși am cercetat să le aflu în graiul de ați al poporului. Astfel Rusu ne spune, că Cohalmul se mai numește și *Haluma*, iar Detunatei îi pomenește și frumoasa numire scurtată: *Tunata*.

Sunt însă și casuri, când autorul folosește numiri ungurești în locul celor românești, d. e. Maros-Porto în loc de Partoș, „Bolgarsek“, în loc de Scheiu (Brașov), ori nemțești, d. e. Rosenau în loc de Rêșnov etc. Casuri de aceste însă sunt foarte puține.

Acesta e pe scurt cuprinsul și caracteristica cărții de geografie a lui Rusu. Ca izvor geografic românesc e vrednică de toată atențiunea.

1843—7.

Erdély képekben, kiadja Szathmári Pap Károly, Kolozsvártt, 1843—7, 4-o. Cum arată titlul, cartea aceasta, edată de Szathmári ne prezintă Ardealul în ilustrații, cărora apoi li se face și descrierea, sau cum se dice în prefață: se infătoșează „cu penelul și condeiul“ frumsețile Ardealului, create de natură sau de mâna omenească. Cartea e menită pentru publicul mare, laic și a fost proiectată voluminoasă, dar n'au apărut decât 7 fascicule.

Descrierile cuprind mai cu seamă tradiții sau evenimente istorice, legate de anumite locuri. Din punct de vedere geografic sunt de puțină valoare. Dintre ele amintim: Descrierea lacului S. Ana, Trăscăul și Detunata, Țara Bârsei, Cetatea Bolii, etc. dar și în aceste e puțin material geografic.

Ilustrațiile sunt mai prețioase. Ele sunt făcute după desemele editorului și ne infătoșează regiuni, rarități naturale, porturi etc. cu deosebire din Munții-Apuseni, din Săcuime și din părțile sudice ale țerii. Ele sunt copii fidele de pe natură; esecuția lor e fină.

1844.

Die Statistik der Bevölkerung von Siebenbürgen in den Jahren 1834—1840, nach Siegfried Becher. („Transilvania“, vol. V. 1844. pag. 175—222). Studiu statistic privitor la populațiune, pe anii 1834—40. Datele sunt scoase din opul stat. al lui S. Becher asupra monarhiei austro-ungare, apărut la 1841. (Statistische Übersicht der Bevölkerung der öster. Monarchie), fiind însoțite de observări prețioase și notițe explicative și comparative.

*

Höhenlage einiger Berge und Städte Siebenbürgens, von A. Kurz. (Archiv des Vereines f. sieb. Landesk. N. F. vol. I. broș. 2. 1844. pag. 108—112).

Kurz ne comunică date ipsometrice sau de înălțime absolută a 23 de puncte din Ardeal, aflate de șeful statului maior, Gorizzutti prin măsurare trigonometrică. Înălțimile sunt date în urme de Viena. Ele ne arată înălțimea celor mai remarcabile piscuri și a câtorva orașe ardelenene. Pentru stadiul de atunci al ipsometriei noastre sunt prețioase.

1845.

Mittheilungen von einer Gebirgsreise auf die „Schwarze Koppe“. („Transilvania“, vol. VI. 1845. pag. 286—306).

Descrierea unei excursiuni în valea Sadului și espunerea rezultatului observațiilor făcute cu aceasta ocazie, privitoare mai cu seamă la Dealul-negru sau Sterp (nemțește: Schwarze Koppe). Unele date sunt prețioase.

*

Beiträge zur Staatskunde von Siebenbürgen, von G. Binder: Die evangelische Bevölkerung von Schäßburg. (Archiv des Ver. f. siebenb. Lk. A. F. vol. I. broș. 3. și vol. II. broș. 1, 1845).

Un interesant studiu statistic. Datele, ce le folosește autorul privesc anii dela 1767 până la 1842 și se rapoartă la poporațiunea evangelică (Sasi) a Sighișoarei. Studiul e unul dintre cele dintăiu în Ardeal, în care combinațiile numerice și rezultatele sunt basate pe principiile moderne ale statisticeii. Din cauza aceasta, deși are un cerc mic, e vrednic de atențiune.

*

Die Witterungsbeobachtungen auf der Karlsburger Sternwarte im Jahre 1843. von G. Binder. (Archiv d. Ver. f. sieb. Landesk. A. F. 1845. vol. II. broș. 1).

Autorul supune unui scurt studiu critic rezultatele observațiilor meteorologice ale lui Keserü Mózes, șeful turnului astronomic din Alba-Iulia, publicate la 1843.

Scrierea este prima incercare de studiu la noi pe terenul meteorologic și astfel e de considerat.

Amintim, că e de interes și introducerea scrierii, în care autorul ne face cunoscută situația topografică a orașului Alba-Iulia, scoțând la iveală avantajele și dezavantajele, privitoare la observațiile meteorologice și cari se nasc din poziția turnului astronomic amintit. Binder află că turnul astronomic din Alba-Iulia e un punct potrivit pentru observații și studii meteorologice.

*

Nagyág, földtani, bányászati és természetrajzi tekintetben. Értekezés Knöfler Vilmostól. (A magy. orvosok és természetvizsgálók Kolozsvártt tartott 5-ik nagygyűlésének munkálatai. Kolozsvártt, 1845. 4-o.)

Este o scurtă descriere topografică, geologică, minieră etc. a Sécărămbului și a regiunii apropiate. Mai însemnată este descrierea geologică, care formează partea cea mai mare a disertației, apoi datele despre institutele de învățământ (miniere) din Sécărămb; celelalte părți sunt de puțină valoare.

*

A Mezőség, gazdasági s ásvány-földtani szempontból vázolva; czegei gr. Vass Samu által. (Magy. orvosok és term. vizsgálók 5-ik nagy gyűl. munkálatai, 1845).

Este o schiță, care se ocupă cu Câmpia Ardealului mai cu seamă din punct de vedere economic, apoi geognostic și mineralogic; dar părțile aceste din urmă sunt tratate mai mult din punct de vedere general și sunt de mai puțină valoare.

Autorul află, că solul Câmpiei e foarte potrivit pentru agricultură, în special pentru cereale, cari cresc în clima Ardealului și pentru nutreț, apoi și pentru vierit, dar nu e acomodat pentru prăsirea arborilor, din cauză, că „pământul e infănat, ușor”. În legătură cu aceasta autorul dă espreșiune părerii, că în Câmpie n'au putut fi păduri seculare, de cari a fost acoperită odinioară suprafața Transilvaniei. El își sprijinește părerea cu împrejurarea, că urme de păduri străvechi nu se află în Câmpie, iar stirpirea pădurilor, unde ele au existat, s'a putut face sau fiind mine și fabrici sau prin o poporațiune deasă, dar în Câmpie n'a fost nici una din aceste condiții.

Vorbind despre produsele mineralice ale Câmpiei, se ocupă și cu cărbunii, constatând, că straturi de cărbuni nu se află și în general cărbunii sunt rari, ceea-ce ar denota iarăș lipsa de codri străvechi. Autorul amintește câteva locuri (Milaș, Săbad etc.), unde se află cărbuni în mici cantități și arată, că cărbunii de pe Câmpie, după structura lor, sunt de două soiuri.

Afară de cărbuni mai amintește, ca product mineral. sarea, apoi câteva isvoare minerale, dar numai la unul, la cel delă Țăgșor, ne arată părțile constitutive ale apei, după analiza chimică.

În privința geologică ne dă o caracteristică generală despre înălțimile Câmpiei, care e de mică însemnătate.

Aci trebuie să amintim, că părțile interne ale Ardealului și cu deosebire Câmpia, mai cu seamă din punct de vedere geologic, sunt până aci puțin studiate și cu atât mai puțin au fost ele studiate pe la anul 1842. De aceea sunt de escusat unele păreri cam riscate ale autorului. Scrierea însă e vrednică de atențiune din cauză, că este între cele dintâiu, care se ocupă din punct de vedere științific cu unul din ținuturile noastre mai puțin studiate.

*

Gebauer Károly értekezése Zajzonrol. (Magyar orv. és term. vizsg. 5. nagygyülésének munkálatai, 1845).

În o mică disertație Gebauer se ocupă cu compoziția geologică a stâncilor din jurul apropiat al Zizinului. El ne arată părțile constitutive ale stâncilor, înclinarea păturilor geologice, teoria formațiunilor, sprijinită de resturile de animale (conchylia) petrificate etc. Disertația e interesantă, deși unele deducții ale ei sunt anticate.

*

A maros-ujvári sószikla és bányák, Kovács Jánostol. (Magy. orv. és term. vizsgálok 5-ik nagygyülésének munkálatai. Kolozsvárt 1845).

Este o scurtă, dar precisă espunere a păturilor de sare dela Uioara și a păturilor de pământ și alte minerale, cari stau în legătură cu acele. În total se înșiră, conform așezării lor, 12 pături, dintre cari 6 sunt pături de sare, de diferite calități, iar restul pături de nêsip, pământ, alabastru, cărbuni etc.

*

La Transylvanie et ses habitants, par A. de Gerando. Paris 1845. 2 vol.
Traducere germană:

Siebenbürgen und seine Bewohner, von A. de Gerando. Aus dem Französischen von Julius B. Seybt. Leipzig. 1845 2. vol.

O carte de valoare și prețioasă din mai multe puncte de vedere. Ea este o descriere de călătorie, ce a făcut-o autorul în întreagă Transilvania, cuprinzând și descrieri etnografice despre popoarele ardeleni, apoi multe momente istorice din trecutul țării, legende etc. Toate aceste espuse în mod atractiv, întretesute cu mici aventuri și scene din călătorie și cu iubire față de țară și față de toți locuitorii ei, între cari și față de Români. Aici se repetează același lucru, care l-am văzut la *Paget*, că autorul A. de Gerando, deși a stat în legătură cu aristocrația maghiară, fiind chiar înrudit cu o familie prin căsătorie (cu familia Teleky de Sic), a ramas imparțial și-și dă independent părerea asupra poporului nostru, iar părerea lui este mai întotdeauna favorabilă.

Scrierea este împărțită în capitole, dintre cari unele se ocupă în special cu câte unul din popoarele principale ale Transilvaniei.

În capitulul prim autorul descrie pe scurt Ungaria, prin care trece, sosind în Ardeal, iar în al doilea ne face o icoană corografică, fizică și istorico-etnografică asupra Transilvaniei.

Aici aflăm dela început părerea autorului asupra originilor noastre. El ne ține corect de urmași ai Dacilor și ai coloniștilor romani, aduși de Traian, un popor „care se numesce pe sine roman (Romain), care a păstrat nu numai idiomul și fisionomia cuceritorilor, dar dintre toate popoarele europene a păstrat mai fidel ideile și obiceiurile aceloră“. (pag. 45).

El amintesece apoi strănutarea legiunilor romane din Dacia prin Aurelian și adauge:

„Numele celor doi împărați Traian și Aurelian se află încă în gura poporului valach. În Moldova, Valachia și Transilvania multe câmpii au numirea de *pratul lui Traian*, *campul lui Traian* și se aude vorbindu-se încă de *Lerum Doamne*. (Aurel Dominus).

Aci observăm, că cuvintele și numirile românesci, folosite de A. de Gerando, le scriem întocmai, cum le-a scris el. Deja la început el avisează cetitorii, că în scrierea cuvintelor românesci se folosește de ortografia italiană, „care — dice el — a fost adoptată de Valachii din Transilvania“, înțelegând, după cum cred eu, că Românii adoptaseră literele latine. În modul acesta lui de Gerando îi succede a scrie aproape toate cuvintele și numirile românesci, de cari se folosește, corect și conform spiritului limbei noastre.

Tot în capitlul acesta de Gerando ne dă despre Ardeal, „care — dice el — adese mi-a adus în minte ținutul nostru *Auvergne*“, un tablou general pitoresc, premergător a măiestrei descrieri de Bălcescu al nostru, din care acesta a împrumutat unele părți.

Descrierea de călătorie începe cu capitlul al treilea. De Gerando intră în Ardeal pe valea Crișului repede și cercetează Huedinul, Gilăul și Jibăul, apoi sosese la Cluj, căruia îi consacră un întreg capitol (al IV-lea), iar în cel următor (al V-lea) face istoricul Ardealului, începând cu principi autochtoni și atingând și unele rapoarte politice contemporane.

La intrarea sa în Ardeal accentuează varietatea regiunilor ardelenе, precum și a porturilor țărănesci. Dintre aceste din urmă el află, că cel mai pitoresc este portul Românilor: „*Le plus pittoresque de tous est celui des Valaques*“, (pag. 60) și-i face o mică descriere, pomenind între altele de „guba“, de „*opinici*“ și „*catrinza*“. La Gilău face cunoscută lupta Românilor cu Tuhutum și ocuparea Ardealului de către Unguri.

În capitlurile următoare (VI—XII) se cuprinde descrierea părților interne ale Ardealului și Munții-Apuseni, cu băișagurile. Din aceste unul (X.) e istoric, tratând despre Corvini și despre uriașele lupte cu Turcii. În al VI-lea capitlul aflăm caracterizați Țiganii, iar pentru noi de interes deosebit sunt al VIII-lea, al XI-lea și XII-lea.

În cap. VIII. se fac cunoscute douе centre culturale specifice ale Ardealului: *Aiudul*, ca centru cultural unguresc și *Blajul*, centrul culturii române. Autorul ne face cunoscută viața spirituală din aceste douе centre și în legătură cu ea mai multe particularități ale caracterului etnic și cultural al acestor douе popoare.

Vorbind despre Blaj el scoate la iveală stima, ce o au țăranii români față de preoții lor. „Priviți la țăranul român — dice el — când ese din căscioara sa: el își ridică încet pălăria, dacă vede trecând vre-o căleasă cu un magnat, dar face o cale cu incunjur, ca să poată săruta mâna preotului său“ (p. 212).

El amintese între altele despre unirea Românilor cu biserica Romei; ne spune, că a cercetat salele de studiu ale teologilor și odăile de prelegeri, „în cari resuna dulcea limbă valachă, care mie mi-a părut așa de armonioasă, ca idiomul venețian“. (p. 218.), și în fine declară, că nu ascunde simpatiile, ce îi le-a inspirat rasa valachă, „*peuple roman, comme nous.*“ (p. 222).

Aici Gerando ne descrie și o scenă frumoasă. Sosind la Blaj în căruța unui Român, la sfatul acestuia a tras la curtea episcopoească, deoarece în Blaj nu esistau pe acest timp ospetării pentru călători. La curte a fost primit cu afabilitate. Valetul l-a condus în o odaie, în care se aflau douе persoane.

Cine au fost aceste douе persoane? Iată ce ne enarează de Gerando: „Fața venerabilă a unuia era împodobită cu o lungă barbă albă. Celalalt cu fisionomie vială și fină, avea barba sură tunsă artistic. Acesta din

urmă m'a primit. El s'a ridicat, mi-a dat mâna, și m'a prezentat colegului său, *episcopului dela Sibiu*....

Adecă cei doi bărbați, pe cari i-a întâlnit călătorul francez în Blaj, erau episcopii nostri Moga și Leményi cari au convenit, ca să discute nevoile neamului nostru apăsât!

În cap. XI. și XII. se descriu Munții-Apuseni. Aici băișagurile și instalațiile dela mine, cu lucrători români i-au făcut o impresie curioasă, „a afla — cum țice el — o industrie în țara aceasta a legendelor și tradițiilor, și a vedea câte un Român cu plete lungi, îmbrăcat ca Dacii acum sunt 15 sute de ani, care crede încă în vrăjitori și aici nutrește focul la o mașină mânată cu vapor“.

Tot aici ne dă și o caracteristică a Românilor munteni, pe cari el îi află că se deosebesc de ceilalți conaționali ai lor, având mai mare energie, spirit mai vioiu, stare materială mai bună etc.

Capitulul XIII. se ocupă în special cu Românii. El accentuează la început, că Românii sunt cei mai vechi locuitori ai țării. înșiră câte-va date din trecutul depărtat, trece apoi la unele obiceiuri ale lor și se ocupă mai în detail cu jocurile românești, pe cari le află foarte poetice și caracteristice. Vorbesce apoi despre superstiții și despre credințele bisericesti. Descrie bisericile române, pe cari le află, că sunt pitoresci. Accentuează, că Românii sunt leneși — în ochii nobilimei maghiare Românii nu păreau destul de lucrători, deși ei îi hrăneau — dar adaugă, ca un fel de scusă, că Românii abia de o jumătate de secol sunt emancipați (?) „și — țice el — în sclăvie omului nu-i vine să fie activ, vĂzĂnd cĂ alții trag folosul din sudoarea lui“.

De Gerando enarează multe lucruri, pe cari le-a observat la Români, căci el, unde numai îi s'a dat ocașie, s'a pus în atingere cu ei, i-a pus să-i cânte, ba a fost și în o șezătoare de fete etc.

Observațiile lui sunt de obicei corecte și numai atunci greșesce sau esagerează, când se ia după spusele altora. Astfel d. e. el țice, că de câte ori Românul face vre-un contract cu cineva, își bate sdravĂn copii, ca sĂ nu-și uite țiua aceasta; — un ne-adevăr.

Amintind de proverbialul „ține minte“, — explicabil din multele nedreptăți, ce le-a îndurat Românul — pomenesce de rescoala lui Horia. În Zarand — țice el, — se află în unele case portretul lui Horia, ținĂnd un pocal de vin în mână, iar de desubt se află următoarele cuvinte:

*Horă be și hodineste,
Țiara plĂnge și plătete.*

În fine de Gerando mai vorbesce despre portul și tipul român și-și încheie tratatul asupra noastră cu unele observări potrivite asupra limbei, adaugĂnd câteva fragmente de poesii, cu explicări în limba franceză.

După capitlul cu Românii urmează descrierea celorlalte părți ale Ardealului.

De Gerando trece pe valea Mureșului la Hățeg, apoi urmează părțile sudice ale Ardealului, Secuimea, ținutul Târnavelor, Câmpia și partea nordică (Bistrița, Rodna, Someșul, Dejul, Gherla etc. cu ținutul lor) și descrierea se termină cu Chioarul și Baia-mare. Printre aceste se dă în capitole separate caracteristica popoarelor: Maghiari, Secui, Sasi, și în un capitol se tratează regimentele de graniță.

Acesta e pe scurt cuprinsul cărții lui A. de Gerando. El ne dă despre Transilvania o icoană bine rotunzită, care în unele părți e generală, în altele e detaliată și în trăsături marcante. Printre descrieri sunt întretesute la loc potrivit multe episoade istorice, legende, scene din călătorie, deoarece autorul a avut intenția a face cunoscut Ardealul nu numai din punct de vedere geografic-etnografic, ci și istoric-tradițional. Afară de părțile istorice, în carte găsim adunate multe date privitoare la raporturile fizice, chorografice și etnografice ale țării; ea se înșiră cu vrednicie alături de descrierea engleză a Transilvaniei, făcută cu câțiva ani mai înainte de John Paget.

Valoarea cărții însă se ridică și mai mult, dacă considerăm, că ea a apărut la Paris, în limba franceză (și de-odată și în traducere germană) în un timp, când Ardealul era foarte puțin cunoscut publicului francez.

*

1846.

Beiträge zum Staatskunde von Siebenbürgen: Die Zählung der Evangelischen im Land vom Jahre 1832, verglichen mit der vom Jahre 1766, von G. Binder. (Archiv. d. Ver. f. sieb. LK. A. F. vol. II. broș. 2. 1846).

Studiu statistic, în care se compară datele din doi ani depărtați (1766 și 1832) ale numărului Evangelicilor (Sașilor) din Ardeal. Datele din amândoi anii sunt imprumutate din izvoare vrednice de credință și combinațiile, cu un cuvânt întreg studiul, e făcut în sensul principiilor moderne ale statisticeii.

Este un studiu stat. de valoare.

*

Volkszählungen in Siebenbürgen, von J. Hintz d. j. (Arch. d. Ver. f. sieb. Landesk. A. F. vol. III. broș. 1. 1846).

O publicație, care face cunoscute conscripțiile de locuitori, ce s'au săvârșit în Ardeal, până la anul 1839. Ea ne arată dezvoltarea statisticeii la noi, privitoare la numerotarea poporului.

Observăm însă, că autorul este în rătăcire cu un lucru; anume el afirmă, că rezultatele conscripției Românilor de la 1761, le-a susținut pentru posteritate Marienburg în cartea sa geografică de la 1813, iar numărul întregii populațiuni de la 1766, după confesiuni, l-a păstrat Ballmann în broșura sa statistică de la 1801. Ambele aserțiuni sunt greșite, de oare-ce datele ambilor ani amintiți le aflăm mai întâiu în „Milkovia“ lui Iosif Benkö, din secl. trecut, de unde probabil le-au imprumutat Marienburg și Ballmann.

*

Bevölkerungsverhältnisse im Kronstädter District, nach der 1839-er Zählung, von J. Hintz d. j. (Arch. d. Ver. f. sieb. Ldk. A. F. vol. III brosch. 1. 1846).

Autorul studiază statistica locuitorilor din Țara Bârsei pe anul 1839, după localități și în comparație cu datele de la 1787. (Conscriptia Iosefină). Studiul e vrednic de atenție.

1847.

Légtüneménytan s a két Magyarhón égalji viszonyai s ezek befolyása a növényekre és állatokra. Irta Berde Aron. Kolozsvártt 1847.

Prof. Berde Aron din Cluj este cel dintâiu la noi, care s'a încercat să adune date meteorologice, privitoare la întreagă țara și să le studieze. Resultatul studiilor lui este depus în cartea cu titlul de mai sus. Cartea e împărțită în două părți principale. În partea primă autorul face cunoscută starea meteorologiei, care pe acest timp era abia la începuturi. În partea a doua se ocupă cu observațiile meteorologice din Ungaria și de la noi, cu raporturile climaterice și influința lor asupra vegetațiunii etc.

Autorul a dat de mari greutate — ceea-ce o și mărturiseste — din cauza lipsei de observațiuni atmosferice. În Ardeal nu erau de cât două stațiuni meteorologice — la turnurile astronomice din Cluj și A. Iulia —, afară de cari meteorologia dispunea de foarte puține și neșigure date.

Din cauzele aceste cartea nu e de valoare deosebită, dar o signalisăm ca un început de studiu sistematic pe acest teren

*

Károlyfhehérvár földirati udatoi, Keserü Mózestöl. (Revista „Természettudomány”, Cluj, 1847, II).

Este o mică schiță, cu date geografice despre Alba-Iulia; e de puțină valoare.

*

Ungarn und Siebenbürgen. Nach den besten und neuesten Quellen geschildert von Dr. Wilhelm Stricker. Frankfurt am Main, 1847. 8° pag. 147.

W. Stricker a edat cu titlul „Bibliotek der Länder und Völkerkunde“ mai multe broșuri, în cari se cuprinde descrierea diferitelor țeri și popoare. Ardealul e tratat în broșura a doua a colecției. Broșura e împărțită în 9 capitole, din cari cele cinci dela început se ocupă cu Ungaria, iar restul cu Transilvania, dar și în c. II. se află unele date despre Ardeal, referitoare la orografie și numărul locuitorilor.

Capitolele despre Ardeal sunt de cuprins etnografic. În fie-care se face cunoscut câte unul din popoarele principale (Maghiari. Săcui, Sasi și Români). Autorul amintesc raporturile politice și sociale, portul, unele obiceiuri etc. ale acestor popoare și face cunoscute câteva orașe.

În capitlul asupra Românilor, el trage o paralelă între aceștia și Romani, apoi amintesc unele obiceiuri, portul țărănesc, pe care îl află frumos și în fine face observații asupra limbii și scrierii române,

Autorul nu pătrunde în viața spirituală a popoarelor, ci ia în considerare mai cu seamă manifestațiile externe ale vieții lor; numai rar, aici-colea găsim câte o trăsătură din viața morală-spirituală. Descrierile sunt fără sistem; unele lucruri se descriu pe larg, altele se amintesc pe scurt și superficial.

De altcunum cartea a fost scrisă pentru publicul mare, fără pretenții științifice. Ca izvor geografic este de puțină valoare, dar merită atenție unele icoane de condeiu din viața popoarelor, prezentate în culori vii.

*

A szkerisorai jégbarlang, Szirtfitől („Természetbarát“, 1847. II).

Sunt câteva notițe asupra ghețarului dela Scărișoara (Munții-Apuseni).

*

Az 1846-ik évi meteorologiai vizsgálatok eredménye a károlyfehérvári csillagdából, (Természetbarát, 1847, II).

Cum arată titlul sunt date meteorologice, adunate în Alba-Iulia, în anul 1846.

*

Erdélyország statistikája. Irta Kőváry László, Kolozsvártt 1847. 1. v.

Conform titlului s'ar părea, că scrierea aceasta a lui Kőváry este curat statistică, dar de fapt ea este un fel de descriere matematică, fizică și etnografică a Ardealului, în mod statistic, prevalând în toate părțile ei datele statistice, pe care se pune pond deosebit.

În partea matematică se designează poziția geografică a țării, granițele, mărimea și raporturile teritoriale; în partea fizică se dau date privitoare la oro- și hidrografie, apoi date climatologice, rarități naturale, produsele și rapoartele de cultivare și prășire; în partea etnografică se fac cunoscute diferitele conșcripții și rezultatele lor. mijloacele de înmulțire ale populațiunii, statistica localităților, datele mișcării populațiunii din anul 1843, numărul diferitelor popoare, caracterul lor, apoi mișcarea comercială exprimată în cifre, mijloacele de comerț (sistemul monetar, măsuri, căi etc.), starea industriei, a științei și a artelor.

Cum se vede cuprinsul cărții, e bogat și variază și cum am amintit, toate partiile sunt compuse pe base statistice. Autorul pretutindenea își dă silința a aduna cu îngrijire datele statistice, cari privesc obiectul tratat și apoi le aranjează sistematic, trăgând de obicei conclusele necesare. Astfel, după o muncă de 5 ani, Kőváry adună aproape toate datele, cari se află în diferiți autori, începând din secolul trecut și până la el, neîntreținând a numi izvoarele din cari le împrumută. El e cu considerare la lucrările de numerotare a populațiunii, cari s'au făcut pe vremuri în Ardeal și în chipul acesta ne dă o schiță a dezvoltării statistice de populațiune.

Cu deosebire sunt de remarcate partiile, cari se ocupă cu estensiunea teritorială a țării și a districtelor politice în special, apoi datele privitoare la statistica populațiunii, la negoț, căile de comunicație etc.

La partea etnografică Kőváry caracterizează în special toate popoarele ardelenene, și în șirul acestora și pe Români. Arată diversele păreri asupra originilor noastre, reprezentate prin Eder, Sultzer, Engel etc. și susținatorii originii romane. Spune, că Românii sunt respândiți în tot Ardealul și numărul lor îl crede a fi 1,200,000. „Un număr — ȳice el — care după greutate ar pondera mult, dar în cumpēna politică apasă puțin, deoarece-ce, după cum ȳice Széchenyi, puterea statului o formează mulțimea capetelor culte“ (pag. 188).

După aceasta apreciază limba și cantecele noastre populare și dă o icoană a caracterului nostru, nu nefavorabilă.

Aflăm însă în carte și unele defecte. Astfel d. e. Kőváry comunică puține date ipsometrice, după Lenk și Brassai, deși afară de aceste mai erau și alte mēsurile de înălțimi; din șirul stațiunilor balneare lasă neamintite scaldelile de sare de la Ocna; despre peșterile din Cheia-Turzii nu are cunoștințe clare; din raritățile naturale numai despre foarte puține face amintire, dar de altcum aici promite, că aceste le va trata în un op deosebit, promisiune, pe care Kőváry la câți-va ani a ȳmplinit-o; în fine mai amintim că partiile despre sciință și arte sunt mai mult în general tratate și conțin relativ puține date statistice.

Trebuie însă să luăm în considerare, că autorul a muncit pe un teren care mai nainte a fost puțin cultivat în mod sistematic. El a adunat cu mare sirguință datele, le-a confrontat și analizat. În general cartea e un op valoros în literatura noastră geografică-statistică.

SCIINȚĂ, LITERATURĂ ȘI ARTĂ.

Bibliografie.

Anuarul III al societății pentru crearea unui fond de teatru român, pe anii 1899—1900. Brașov, tipografia Ciurcu & comp. 1900. 111 pag. 8° Ca și cele precedente, acest anuar e de un cuprins interesant.

Comitetul societății pentru crearea unui fond de teatru român, publicând în fie-care an câte un astfel de anuar va stărni din ce în ce mai mult interesul publicului român față cu scopul nobil, ce-l urmărește societatea. În volumul prezent găsim: Discursul de deschidere al dlui Ios. Vulcan, rostit la adunarea gen. a societății, ținute în 1899 în Seliște; Amintiri din juneța lui Eminescu, de Petra Petrescu; Istorical societății române de diletanți „Progresul“ din Făgăraș, de Dr. I. Turcu; O interesantă dare de seamă despre mișcarea teatrală la noi în anul 1899, de Vas. Goldiș; Continuarea biografilor membrilor fundatori ai societății, publicate de V. Goldiș, anume: metropolitul Dr. Victor Mihályi, Dr. Ioan Rațiu, Eugeniu de Mocsony, Dr. Jos. Gall, David P. Simon, Trifon Milea, Basiliu Pop Harșianu, Dr. Iuliu cav. de Pușcariu, Jos. Pop de Șomcuța-Mare, Constantin Stezar, George Dănilă (acestea cu portrete) și

Lazar Baldi; Asociațiunea și societatea pentru crearea unui fond de teatru român; Raportul comitetului societății către adunarea generală; Raportul cassarului; Procesele verbale ale adunării gen. din Seliște; Voci de presă cu ocasiunea adunării generale din Seliște. Comitetul societății; Membrii societății dela înființarea ei (1870) până la 1900, (67 m. fund.; 62 m. ord. pe viață; 125 m. ord. în 1899/900). Averea societății la 13 Iulie 1899 era de fl. 127,104:68.

Adunarea gen. pentru anul acesta se va ține în Abrud unde se fac deja mari pregătiri.

*

Schematismus historicus venerabilis Cleri dioecesis Magno-Varadiensis graeci ritus catholicorum pro anno jubilar 1900, a restaurata autem sacra cum sancta romana ecclesia unione anno 200. Magno-Varadini. Typis Samuelis Berger jun. 1900. — Care va să țină pe românește: Șematismul istoric al venerabilului cler al diecesei catolicilor de rit grecesc de Oradea-Mare pe anul iubilare 1900, iar dela sacra uniune restaurată cu sfânta biserică romană anul 200.

E un volum de 348 pag. 8°, bine ajustat, cuprinzând la început schița istorică a diecesei unite române de Oradea-Mare pe 130 pag., ilustrată cu portretele celor 7 episcopi, cari au păstorit aceasta diecesă până în prezent, anume: Moise Drágossy, Ignățiu Darabanth, Samoil Vulcan, Br. Vasilie Erdélyi, Iosif Papp-Szilágyi de Illyésfalva, Ioan Oltean și Mihail Pavel de Peteritye; mai găsim apoi tot aici ilustrațiunile zidirilor diecesane, ca: reședința episcopală, biserica parochială cu institutele de învățământ din Beiuș, seminarul tinerimei din Orade, biserica catedrală, gimnasiul din Beiuș, interiorul bisericii catedrale, casele capitulare, școala elementară din Orade, și cele două internate „Paveliane“ de băieți și de fete. Urmează apoi registrul canonicilor dela înființarea capitulului până în prezent; membri actuali ai capitulului, asesorii consistoriali și ai diferitelor dicasterii, membrii corpurilor didactice dela gimnasiu, preparandie, școala civilă de fete cu internat și școalele elem. din Oradea-Mare și Beiuș, districtele protopopesci cu parochiile aparținătoare; în sfârșit găsim: preoții aplicați afară de teritoriul diecesei, preoții deficienți, cei disponibili, clericii absoluți, clerul tinăr, necrologul preoților reposați dela 1895—1900, elevii institutelor diecesane și în ordine alfabetică indicele persoanelor cu scurte date biografice, etc. Notăm, că numărul sufletelor gr. cat. în aceasta diecesă este de 217,891.

Scim, că din incidentul bicentenarului unirei, în fie-care diecesă gr. cat. va apăre câte un șematism jubilar mai bogat, decât cele apărute până acum, — un lucru foarte bun și folositor. Diecesa de Oradea-mare a făcut începutul, i-am țină: frumos început, dacă șematismul acesta ni s'ar presenta în limba poporului, care compune aceea diecesă. Oare n'a sosit încă timpul, ca cei dela cârma diecesei să se simtă îndemnați a urma esemplul Blajului și al Lugojului, de unde — judecând din trecut

— vom primi șematisme publicate în limba română? Ce rost mai are ați la Orade și la Gherla — bună oară — limba latină, care nu este limba bisericii gr.-cat. române, când știut este, că șematismele diecesane, nu sunt izvoare de informațiune numai pentru cler, ci și pentru publicul mare, care nu știe latinesce?

*

Călătoriile patriarhului Macarie de Antiochia în țările române.

1653—1658. Tesă pentru licență în istorie de *Emilia Cioran*. Tipărită, în parte, cu ajutorul „Fundatiunii universitare Carol I.” București. Stabilimentul grafic I. V. Socecu, strada Berzei, Nr. 59. 1900. 8° 269 pag. — Macarie a fost episcop de Alep, înălțat 1643 la scaunul patriarhal al Antiochiei; la începutul jumătății a doua a secl. XVII, Macarie, patriarhul Antiochiei, trece spre Rusia prin țările române, unde se opresce atât la ducere, cât și la întoarcere. Această călătorie a fost scrisă în limba arabă de archidiaconul seu, Paul de Alep, care l-a însoțit în tot drumul, iar la 1836 F. C. Belfour a tradus descrierea lui Paul de Alep în englezesc. Causa, care îl determină pe patriarhul Macarie să facă această călătorie, fu nevoia de a aduna elemosină dela creștini pentru plata dărilor și datoriilor bisericii patriarhale din Antiochia. Paul de Alep descrie pas cu pas, ce vede și intrând în detaieri interesante, ne dă o icoană vie a felului de traiu din acea epocă. Prima călătorie e cunoscută publicului român din traducerea dlui Hașdeu, apărută în „Arhiva istorică” (București 1865); M. Kogălniceanu în „Arhiva Românească” (Iași 1860) dă asemenea traducerea unei părți din prima călătorie, cunoscută lui după un jurnal rusesc; cea de a doua însă e accesibilă numai aceluia, cari cunosc limba engleză. Dar fiind-că însuși textul englez se găsește rar, traducătoarea dșoara Cioran, ne dă acum în românește pe lângă prima călătorie, cunoscută de mai înainte, și a doua călătorie, provădită cu adnotări, cu un cuvânt totul ce se referesce la țările române din povestirile lui Paul de Alep, în cari găsim indicate multe fapte precise istorice și multe lămuriri pentru cultura timpului. — La tot cazul această lucrare va fi binevenită celor-ce se vor ocupa cu istoria țărilor române din aceea epocă și nu cunosc limba engleză. Notăm, că dșoara Cioran este ardeleană și pe cât șcim prima femeie română, care a făcut studii universitare.

Din literatura străină.

Cetatea Bihorului. Cum aflăm din un comunicat, publicat în „Századok”, fasc. 6 anul curent, societatea istorică și archeologică maghiară din comitatul Bihorului și Oradea-mare a însărcinat pe trei membri ai săi anume: Cséplő Péter, Karácsonyi János și Toth-Szabó Pál, ca să facă săpături pe teritoriul vestitei cetăți de odinioară a *Bihorului*, după Ano-

nymus*) reședința lui *Menumorout*, în speranță, că se vor scoate la iveală date, cari să facă lumină privitor la aceasta cetate și în haosul evenimentelor legate de numele ei. Săpăturile s'au și întreprins în trei rânduri la locul numit, anume: în primele zile ale lui Aprilie, în 18 Aprilie și în 21 Maiu și zilele următoare din anul curent. Asupra rezultatelor acestor săpături face Tóth-Szabó Pál comunicatul indicat mai sus. Iată ce ne spune D-Sa:

Cetatea Bihorului e situată la nord de orașul cu același nume în depărtare abia de un sfert de ceas. De patru părți este încunjurată cu bastioane acoperite cu iarbă, înalte de mai mulți stângini. Cele două porți — în partea superioară având ași o lățime de 27 m. — se află în colțul nord-estic și sud-estic. Întregul uvraj este încunjurat de trei părți cu șanțuri mari; partea din spre est e înprejmuită de o livadă apătoasă, udată de apa *Kösmö*; lângă aceasta se găsește totodată și o cetățuie filială cu basă triumphiulară. Aceasta e numită de popor Cetatea filială (*Leányvár*), și corect, căci în adevăr e fica, filiala cetății mame. În mijlocul curții din cetate de 5-6 jug. catastrale se înalță acum pe o movilă artificială monumentul milenar al comit. Bihorului, încunjurat cu planțiuni tinere.

La est dela cetate curge apa *Kösmö* cu un murmur lin în alvia ei cu multe cotituri; ași e un pârâu neînsemnat, dar odinioară a avut un rol important. Apa acestuia umplea șanțurile și făcea din cetate o întăritură temută. Și ași se mai poate vedea șanțul, care mănecând dela colțul nord-estic a cetății, se întinde către *Hegyköz-Kovácsi*, situat dincolo de vale. Acest șanț era menit să conducă apa *Kösmö*ului și să umple șanțurile cetății.

Aici s'au întreprins săpăturile amintite, cercetându-se atât teritoriul interior cât și bastioanele și șanțul bastionului sudic, și găsindu-se rămășițe de ziduri cu beton și peatră și urmele unui cimiter. Resultatul săpăturilor, țice Tóth-Szabó-Pál, confirmă aserțiunea lui Anonymus, după-care cetatea Bihorului era încunjurată cu ziduri de piatră, peste cari Maghiarii și Sécuii au voit să urce cu scări, după-ce au umplut șanțurile cetății cu pământ. Că cine au fost ziditorii cetății? Din isvoarele exploatare pân'acum, nu se poate da răspuns definitiv, țice Tóth-Szabó Pál. Atâta e sigur, că aceia trebuie căutați între popoarele, cari au locuit înainte de descălecarea Maghiarilor în acele părți timp mai îndelungat. Dar că fost'au aceia Daci, Romani sau chiar Slavi, cine scie? De altfel numele cetății e slavic, și cuvântul *bihor* sau *vihor* însemnează pământ ars. Cetatea Bihorului împreună cu comitatele dela nord și nord-est a fost proprietatea ducilor din casa arpadiană; cu' cât s'a ridicat Oradea sub patronatul puternic regesc mai târziu, cu atât a scăzut importanța Bihorului, până când își predă tot rolul Oradiei, mulțămindu-se cu gloria de a fi dat nume unui comitat.

(nt.)

*) Cf. Anonymus, cap. XIX, XX și LI.

ad Nr. 414—1900.

Proces verbal

din 5 Iulie 1900. Ședința ordinară a comitetului central al
Asociațiunii.

Președinte: *Ios. St. Șuluțiu*, — Notar: *Dr. Ilie Beu*. — Membrii
prezenți: *Zacharia Boiu, Part. Cosma, Ioan Crețu, Dr. C. Diaconovich,*
Nicolau Ivan, G. de Maxim, Dr. Eusebie R. Roșca, Leontin Simonescu și
Nicolau Togan.

119. Cu *verificarea* procesului verbal al ședinței de ați

Se încredințează domnii: *Ioan Crețu, Nicolau Ivan și*
Leontin Simonescu.

120. (317—1900). Comisiunea exmisă prin concludul Nr. 107 din 7
Iunie a. c. pentru *censurarea scrierilor intrate la concursul* publicat la 2
Novembre 1899 sub Nr. 940, prezintă raportul său.

Comitetul central decide:

1. „Povestirile din viața țăranilor“ de *Ioan Pop Reteganul*
se premiază și se vor publica, conform dispozițiilor concu-
sului publicat sub Nr. 940 din 1899, în broșuri de câte 4 coale
de tipar, 8° mic, în 2000 exemplare. Cu ocasiunea corecturelor
autorul va avé să deé în note explicarea provincialismelor mai
puțin cunoscute și să omită pe cele de tot locale.

2. „Legiuirea țării noastre, — Cunoștințe de drept
constituțional“ de *Dr. Victor Onișor*, se va premia și se va pu-
blica în „Biblioteca poporală a Asociațiunii“ sub condițiunea
că autorul va transcrie operatul său într'un limbagiu mai ușor
și poporal.

3. Celelalte scrieri intrate la concurs și anume:

a) „Familia Șişmond“, traducere din limba maghiară;

b) „Premii pentru scolarii din scoalele poporale“ și

c) „Din istoria cetății Gurghiului“, ca necorespunđătoare
condițiunilor concursului, nu se premiază.

4. Propunerea dlui *Dr. G. Maior* neincăpând în cadrele
concursului, nu se poate lua în considerare. D-Sa este însă
învitat a presenta elaborate acomodate condițiunilor de con-
curs, și comitetul central se va bucura numai putând publica
o serie de broșuri economice.

121. (375—1900) Se prezentează raportul comisiunii instituite prin
concludul Nr. 112 din 7 Iunie a. c. în scop de a studia chestiunea unei
noue organizări a cursului pedagogic, transformat din cursul complementar
al scoalei civile de fete în anul scolar 1899—1900. Comisiunea propune
înființarea unui curs sistematic de pedagogie. Comitetul central decide:

Comitetul contrar propunerii comisiunii, abstă de-ocam-
dată dela înființarea unui curs sistematic de pedagogie, chiar

și cursul complementar, cum e prevădută în § 6 al statutului de organizare al școlii civile de fete, 'l sistează și 'l va reactiva numai când va cere trebuința.

122. (395—1900.) Se prezintă convocarea la adunarea generală a *Societății pentru crearea unui fond de teatru național român*, ce se va ține în Abrud la 22 Iulie a. c. și la care sunt invitați pe lângă membrii și toți binevoitorii ei și toți sprijinitorii culturii românești.

Cu reprezentarea Asociațiunii la adunarea generală a Societății pentru crearea unui fond de teatru național român se încredințează domnii Dr. Vasile Preda și Dr. Zosim Chirtop.

123. (410—1900.) Notarul public Antoniu Nemes din Făgăraș citează Asociațiunea la pertractarea *lăsămîntului lui Basiliu Stanciu* din Viștea-inferioară, fixată pe 16 August a. c.

Cu reprezentarea Asociațiunii la pertractarea acestui lăsămînt se încredințează dl Dr. Andreiu Micu, avocat în Făgăraș.

124. (1064—1899). Vicepresidentul Asociațiunii Dr. Ilarion Pușcariu în urma însărcinării primite prin concludul Nr. 18 din 7 Februarie 1895 de a controla mersul lucrărilor la „*Enciclopedia română*” raportează, că în decursul unei trecute a fost terminat volumul II al acestei publicațiuni și că după cum s'a convins personal cu ocaziunea controlării singuraticelor fascicule și după cum se confirmă și prin criticele apărute în toate organele publicistice românești, cu o singură, dar neimportantă excepțiune, mai ales însă prin studiile mai aprofundate, în revistele: *Convorbiri literare*, *Literatura și arta română*, *Timurimea* și *Liga română*, partea apărută până acum a „*Enciclopediei Române*” stă pe un nivel literar mulțămitor și a fost redigată cu toată îngrijirea posibilă.

Este adevărat, că în fasciculele apărute s'au străcurat și greșeli, mai mari și mai mici, cari în cea mai mare parte se rectifică la „*Addenda și Corrigenda*”, adnexate la finea fiecărui volum, — dar cari, ori-cât de regretabile ar fi, nu se pot evita cu desăvârșire la o publicațiune atât de mare și multilaterală și lucrată cu un aparat atât de complicat ca al „*Enciclopediei Române*”.

Asemenea greșeli, de cari nu s'au putut feri nici cele mai mari scrieri enciclopedice, ce lucrează cu autori bine plătiți și competenți în toate ramurile, și cari dispun de toate mijloacele necesare, nu alterează faptul, că direcțiunea „*Enciclopediei Române*” prin lucrarea sa de până acum a prestat ce între împrejurările date a fost posibil, și că a înavuțit literatura română cu o mare și valoroasă publicațiune, care va face nu numai servicii reale publicului cetitor, ci va contribui fără îndoială la ridicarea reputațiunii literare a Asociațiunii noastre.

Se ia act.

Comitetul central se declară pe deplin mulțumit cu conducerea de până acum a „*Enciclopediei Române*”.

125. (226—1900) *Di Silviu Damian*, proprietar în Brad, care s'a înscris membru pe viață al Asociațiunii în 1884 la adunarea generală din Orăștie, se roagă a i-se estrada diplomă de membru pe viață, declarând că va solvi prețul acesteia.

Cererea dlui Silviu Damian se încuviințează.

126. (271—1900) Direcțiunea despărțământului „*Seliște*“ înaintează *procesul verbal al ședinței comitetului cercual* din 13 Aprilie a. c. În aceasta ședință s'a decis :

1. a se recerca agenturile, ca să țină prelegeri populare pe lângă taxe benevole, cari sunt a se întrebuița pentru augmentarea bibliotecelor populare;

2. a se publica concurs la 3 premii (de 20, 12 și 8 coroane), cari se vor decerne cultivătoarelor grădinilor de legumi cu ocaziunea proximei adunări cercuale.

Procesul verbal se ia spre scire și conclusele aduse se aprobă.

127. (291—1900) Direcțiunea despărțământului „*Cluj*“ prin scrisoarea sa ddo 15 Maiu a. c., în care dă totodată samă despre activitatea comitetului cercual în 1899, înaintează *procesul verbal al ședinței comitetului cercual* din 21 Ianuarie a. c. În această ședință :

1. Directorul cercual a ținut un panegiric asupra fericitului binefăcător Ioan Petran, în urma căruia s'a decis, ca la 6 săptămâni după moartea acestuia să se țină parastas în biserica gr. cat. din Cluj, ceea-ce în viitor să se celebreze în tot anul în ziua de Sf. Ioan (19 Ianuarie).

2. Comitetul cercual și-a dat demisiunea, anunțând în calitate de membri apelațiune la proxima adunare generală contra conclusului comitetului central Nr. 209 din 7 Decembre 1899 și contra procedurii inconsecvente a acestuia în afacerea diferențială a despărțământului cu fostul director cercual, rugând totodată comitetul central ca toate actele referitoare la cauza aceasta să le aștearnă adunării generale a Asociațiunii și să trimită comisar pentru ținerea unei adunări cercuale extraordinare, care să aleagă comitet cercual nou.

Procesul verbal se ia spre scire. Abdicarea comitetului cercual nu se poate primi, deoarece-ce numai adunarea cercuală este chemată a decide în cauză.

128. (301—1900). Direcțiunea despărțământului „*Brașov*“ înaintează *procesul verbal al ședinței comitetului cercual* din 17 Maiu a. c. În această ședință s'a decis, ca proxima adunare cercuală să se țină în comuna Herman în luna Iunie a. c.

Spre scire aprobându-se locul și terminul pentru adunarea cercuală.

129. (397—1900). Secretarul II prezintă raportul ddo 26 Iunie al dl Ios. St. Șulțu, care prin conclusul Nr. 113 din 7 Iunie a. c. a fost

împuternicit a îngriji de facerea unei *fântâni de scurgere în pivnița edificiului scoalei civile de fete și a altor reparaturi* necesare la acest edificiu. Tote lucrările la o laltă fac suma de fl 270-92.

De raportul dlui Ios. St. Șuluțu se ia cu mulțumită act. Suma de fl 270-92 se asemează spre a se solvi întreprindătorului, care a executat lucrările de reparatură și fântâna.

130. (338—1900) Dl *Emilian Micu*, preot în Belinț, prin scrisorile sale ddto 4 și 9 Iunie a. c. oferă cărți și diare pentru biblioteca Asociațiunii.

Se primesc:

a) *Istoria Românilor* de V. A. Urechia, vol. X și XI cu 44-72 coroane.

b) „Századok“ din 1871, 1872, 1874 și 1895 cu câte 10 coroane anul.

c) Nrii cari ne lipsesc din „Gazeta Transilvaniei“, anul 1848, cu câte 50 fileri numărul.

d) „Albina“ din 1876 cu 20 coroane.

e) „Telegraful Român“ din 1858 cu 15 coroane plus un exemplar necomplet din „Foia pentru minte, etc.“ din 1859.

D. u. s.

Șuluțu, Dr. *Beu* secr. II. S'a verificat. Sibiu în 7 Iulie 1900. *Nicolau Ivan*,
L. Simonescu, *I. Crețu*.

Nr. 431—1900.

Proces verbal

din 11 Iulie 1900. Ședința extraordinară a comitetului central al Asociațiunii.

Președinte: *Iosif St. Șuluțu*. — Notar: Dr. *Ilie Beu*. — Membrii prezenți: *Parteniu Cosma*, *I. Crețu*, Dr. *Cornel Diaconovich*, *N. Ivan*, *G. de Maxim*, *Ioan V. Russu*, *Leontin Simonescu* și *Nicolau Togan*.

131. Cu *verificarea* procesului verbal al ședinței de ași

Se încredințează domnii: Dr. *Cornel Diaconovich*, *Georgiu de Maxim* și *Ioan V. Rusu*.

132. (426, 427 și 428—1900). *Oficiul de cassă* înaintează:

a) un *proiect de budget al fondurilor Asociațiunii pentru anul 1901*;
b) *raționiciul scoalei civile de fete și al internatului împreună cu aceasta pe anul școlar 1899—1900*; și c) un *proiect de budget pentru scoala civilă de fete și internatul împreună cu aceasta pe anul școlar 1900—1901*.

Se predau comisiunii financiare instituite prin concludul Nr. 37 din 8 Februarie a. c., care se mai întregesece prin un membru în persoana dlui *G. Maxim*.

133. (330—1900). *Paraschiva Mera*, portăreasa internatului Asociațiunii, cu data 4 Iunie a. c., se roagă ca să i-se deo o leafă lunară de fl. 10.— și pentru lunile de vară.

Portăresei Paraschiva Mera i-se votează o leafă lunară de fl. 10.— și pentru lunile de vară, în cari va face servicii în internat.

134. (333—1900). *Direcțiunea despărțământului „Mediaș“* înaintează *procesul verbal* al ședinței comitetului cercual din 13 Maiu a. c. În această ședință s'au pertractat afaceri curente și s'a decis a se împrucesua Ioachim Vintila și Sofia Horvat, datorasi ai despărțământului.

Spre scire, aprobându-se conclusele aduse.

135. (342—1900). Dl *Romul Petric*, funcționar de bancă în loc, donează pentru museul Asociațiunii 34 monete vechi și o stufă de aur.

Se primesc cu mulțămintă.

136. (356—1900). Membrul fondator al Cassei naționale, institutul de credit „*Doina*“ din Câmpeni a solvit a treia rată din taxă, adecă 500 coroane.

Spre plăcută scire.

137. (346, 354, 355 și 361—1000). Dl *Dr. Zosim Chirtop*, avocat în Câmpeni, transpune suma de 1135·56 coroane, adecă una mie una sută trei-deci și cinci coroane și 56 fileri, dela cumpărătorii realităților lui Avram Iancu.

Spre plăcută scire.

138. (363—1900). *Direcțiunea despărțământului „Beiuș“* înaintează *procesul verbal* al ședinței comitetului cercual din 3 Iunie a. c. În această ședință s'au pertractat afaceri curente; s'a decis înființarea a doue agenturi în Szombatság-Rogoz și Vașcou și a doue biblioteci ambulante, spre care scop s'au votat 40 coroane, și este rugat și comitetul central, ca să doneze cărți disponibile; în fine s'a decis, ca proxima adunare cercuală să se țină în Rogoz în Dumineca a doua din Septembrie a. c.

Procesul verbal se ia spre scire și conclusele aduse se aproabă. Pentru proiectatele biblioteci ambulante se donează câte 2 ex. din:

- a) *Higiena copilului* de Sim. Stoica;
- b) *Povești din popor* de I. Pop Reteganul;
- c) *Istoria agriculturii* de I. Löser;
- d) *Foișoara „Telegrafului Român“*, anii 1876—77;
- e) *Istoria literaturii române* de Ar. Densușianu;
- f) *Compendii de pedagogie* de Dr. Il. Pușcariu.

139. (364—1900). *Direcțiunea desp. „Seliște“* înaintează *procesul verbal* al ședinței comitetului cercual din 8 Iunie a. c. În această ședință s'a decis a se țină adunarea cercuală din est an în Orlat la 12 Iulie a. c.

Spre scire.

140. (365 și 404—1900). *Direcțiunea desp. „Bistrița”* înaintează:

I. *Procesul verbal al ședinței comitetului cercual* din 12 Iunie a. c. În această ședință s'a decis, ca adunarea cercuală proximă să se țină în Bistrița la 24 Iunie a. c., autorisându-se directorul cercual a arăta cauzele nefuncționării despărțământului dela 1897, și s'au încredințat în mod provisor cu agendele de notar dl Dr. Victor Onișor și de cassar dl Dr. I. Malaiu.

II. *Procesul verbal al adunării cercuale*, ce s'a ținut în Bistrița la 24 Iunie a. c. Relevăm:

1. S'au înscris membri ordinari noi, solvindu-și taxa prescrisă, dnii: I. Dologa, Eliseu Danu, Dr. I. Malaiu, Dr. Vasile Pahone, Dr. Leon Scridon, Ciril Deac, Anchidim Candale, Dr. Alex. Popu, Mih. Mihailaș, Alex. Silași, Leon Monasterian, I. Pop și Dr. Alex. German.

2. S'a ales comitetul cercual și anume director cercual dl Vasile Ranta, iar membri în comitet dnii Dr. Alex. Popu, Dr. Vasile Pahone, Ciril Deac și Simeon Monda.

3. S'a statorit budgetul pe 1900 la venite cu 340 cor. și la spese cu 68 cor., iar pe 1901 la venite cu 350 cor. și la spese cu 70 coroane.

4. Dl Dr. Victor Onișor a cetit disertația sa: „Ceva din istoria chinezatelor române“.

5. Delegați pentru adunarea generală a Asociațiunii s'au ales dnii Dr. D. Ciuta și Dr. Alex. Popu.

6. S'a decis publicarea de premii pentru promovarea pomăritului.

7. S'a încassat suma de 209.40 cor., din care 80% adevă 167.52 cor. s'au trimis la cassa centrală.

III. *Procesul verbal al ședinței comitetului cercual* din 26 Iunie a. c. În această ședință: 1. s'a constituit comitetul cercual alegându-se vice-president Dr. Al. Popu, notar Dr. Victor Onișor, cassariu Dr. I. Malaiu și controlor Dr. Dionisiu Login; 2. s'a primit cu mulțămită suma de 99.20 cor., ce tinerimea română din Bistrița a donat pentru înființarea unei biblioteci populare.

ad I. Procesul verbal se ia spre scire și conclusele aduse se aprobă.

ad II. Procesul verbal se ia spre scire cu aprobarea concluseror, în deosebi se aprobă alegerea comitetului cercual și budgetele pe 1900 și 1901.

ad III. Spre scire aprobându-se constituirea comitetului cercual.

141. (366—1900). *Direcțiunea desp. „Panciova”* înaintează:

I. *Procesul verbal al ședinței comitetului cercual* din 8 Maiu a. c. În această ședință s'au pertractat afaceri curente, ce nu reclamă dispoziții speciale.

II. *Procesul verbal al ședinței comitetului cercual* din 3 Iunie a. c. In această ședință s'au pertractat afaceri curente și s'a luat act, că în Alibunari s'a înființat o agentură de-a Asociațiunii și o bibliotecă populară.

III. *Procesul verbal al adunării cercuale* ținute în T.-Cubin la 3 Iunie a. c. Din acesta se constată:

1. S'au prezentat și luat spre scire raportul general și rațiociniul casei pe 1899.

2. S'a stabilit budgetul pe 1900, anume la percepțiuni și eroogațiuni cu 520 cor.

3. S'a înscris membru ordinar nou dl Petru Nica, Remus Bortoș, „Dunăreana“, Corul român bisericesc și lumesc, George Nistor, Lucian Secosian, Ioan Olaru, Ioța Cocoria, Svetozar Drencea, George Frenț, Stefan Bunda toți din T.-Cubin și Cornel Miloș din Ozora.

4. Delegați pentru adunarea generală a Asociațiunii s'au ales dnii Petru Stoica și Dr. Pr. Penția.

5. Dl Teodor Petrișor a cetit disertația sa: „Educațiunea socială“.

ad I și II. Spre scire.

ad III. Procesul verbal se ia spre scire și conclusele aduse se aproabă, în deosebi budgetul pe 1900. Dnii amintiți sub 3) se declară membri ordinari ai Asociațiunii.

142. (373—1900). *Direcțiunea desp. „Timișoara“* înaintează:

I. *Procesul verbal al ședinței comitetului cercual* din 12 Maiu a. c., din care relevăm:

1. Directorul cercual a comunicat, că despărțământul are 6 biblioteci populare.

2. Pentru premiarea copiilor dela scoalele populare s'au cumpărat 100 ex. din „Cartea plugarilor“ de I. Georgescu.

3. Pentru a desvolta gustul de cetit comitetul cercual a decis, ca paralel cu bibliotecile populare să înființeze și biblioteci scolare.

4. S'a decis ajutorarea à 4 scoale populare cu câte 100 coroane.

5. Adunarea cercuală din acest an s'a decis a se ținé în Ciacova la 11 Iunie a. c.

II. *Procesul verbal al adunării cercuale* ținute în Ciacova la 11 Iunie a. c., din care relevăm:

1. S'au prezentat și luat spre scire raportul general și rațiociniul casei pe timpul dela 25 Iunie 1899 până la 10 Iunie a. c., dându-se absolutoriu comitetului cercual.

2. S'au înscris membri pe viață dnii: Dr. Ioan Damian, avocat în Detta, și Timoteiu Albu, econom în Ghilad, iar membri ordinari dna Ana Pinciu și dnii Vasilie Crașovan, Aurel Drăgan, Ioan Lăpădat, Iosif Carabetz, Nica Diminescu, Ioan Ionescu, Teodor Bocan, Petru Ferentz, Petru Drăgan și Paul Iancu.

3. Dl Paul Rotariu a citit disertația sa: „Invățături și fabule“.

4. Drept preliminarium pentru anul viitor s'au pus la dispoziția comitetului cercual toate venitele despărțământului.

Din sumele incurse la adunarea cercuală și înainte de aceasta, după detragerea a 20%, s'a trimis la cassa centrală suma de 414.40 coroane.

ad I. Procesul verbal se ia spre scire cu aprobarea concluderilor.

ad II. Procesul verbal se ia spre scire și conclusele aduse se aprobă. Dnii amintiți sub 2) se declară membri pe viață, respective ordinari ai Asociațiunii. Membrii pe viață vor fi provăduți cu diplomă numai după achitarea întregii taxe.

143. (380 și 400—1900). *Direcțiunea scoalei civile de fete* înaintează:

I. *Procesul verbal al conferenței corpului didactic* din 20 Iunie a. c. In această conferență s'au pertractat afaceri curente, s'a stabilit programul pentru încheierea festivă a anului scolar 1899—1900 și clasificările elevelor (relevăm: au fost clasificate 77 eleve, dintre cari 76 au fost promovate, iar 1 elevă s'a îndrumat la examen de emendare; 5 eleve au repășit în cursul anului).

II. *Procesul verbal al conferenței corpului didactic* din 29 Iunie a. c. In această conferență: a) s'a luat act, că examenele anuale s'au ținut conform programului stabilit, conduse fiind de Dl Ioan Papiu ca delegat al comitetului central; b) s'a decis, ca planul oarelor pentru anul scolar 1900—1901 să se statorească la începutul acestuia, când se va ști și felul de organizare al cursului complementar; c) s'a decis a se propune comitetului central, ca cursul complementar sau să rămână în organizația sa veche sau să se înființeze curs pedagogic regulat; și d) s'au pertractat afaceri curente.

ad I. Procesul verbal se ia spre scire și conclusele aduse se aprobă.

ad II. Procesul verbal se ia spre scire și conclusele aduse se aprobă cu observarea, că propunerea referitoare la cursul complementar a fost rezolvată prin concludul Nr. 121 din 5 Iulie a. c. și, că în viitor planul oarelor este a se înainta între toate împregiurările la timpul prescris.

144. (381—1900). Se prezintă raportul dto 19 Iunie a. c. al dlui *Nicolau Bogdan*, profesor în Brașov și delegat al comitetului central, relativ la *reorganizarea despărț.* „*Treiscaune-Ciuc*“, precum și procesul verbal al adunării de organizare ținute în 12 Iunie a. c. în Covasna. Se constată următoarele:

1. Dl delegat a deschis adunarea prin o vorbire, în care a arătat importanța Asociațiunii pentru Românii din Treiscaune-Ciuc, a făcut istoricul și a explicat organizațiunea ei. A numit apoi notar ad hoc pe

Dl Ioan Oltean și cassar ad hoc pe dl George Neagovici-Negoescu, ambii preoți.

2. S'au înscris membri ordinari noi dnii: George Ionescu, Ioan G. Oltean, George Neagovici-Negoescu, David Pop, Ioan Dima, George Răfiroi jun., George Stefan și George Țințărean.

3. S'a încassat dela 10 membri ordinari 100 cor. și dela 51 membri ajutători 102 cor., în total 202 cor., din cari subtrăgându-se 20% restul de 161.60 cor. s'a trimis la cassa centrală.

4. Director cercual s'a ales dl Dimitrie Coltofean, iar membri în comitet dnii Spiridon Damian, I. G. Oltean, David Pop, G. Neagovici-Negoescu, Alexe Negoescu, G. Stefan și Nicolau Bogdan.

Dl delegat cere a i-se restitui spesele efective în suma de 36.30 cor.

De raportul dlui delegat relativ la reorganizarea despărț. „Treiscaune-Ciuc“, se ia act cu plăcere. Procesul verbal al adunării de reorganizare se ia spre scire, alegerea comitetului cercual se aproabă și dnii amintiți sub 2) se declară membri ordinari ai Asociațiunii.

Dlui delegat se exprimă mulțămită pentru zelul dovedit față de interesele culturale ale Asociațiunii și i-se asemează suma de 36.30 cor. ca spese efective.

145 (385 și 405—1900). *Direcțiunea cursului complementar* înaintează:

I. *Procesul verbal al conferenței corpului didactic* din 21 Iunie a. c., în care conferență s'au statorit clasificățiile elevelor.

II. *Procesul verbal al conferenței corpului didactic* din 30 Iunie a. c. În această conferență s'a luat act, că examenul anual s'a ținut după programul stabilit, și s'a raportat, că pentru cursul complementar s'a încassat dela comitetul central fl. 400.—, dela Reuniunea femeilor române din Sibiu fl. 300.— și din didactru fl. 172.—, în total fl. 872.—, care sumă s'a distribuit profesorilor în proporția oarelor.

ad I și II. Spre scire.

146. (392—1900). *Direcțiunea desp. „Sibiu“* înaintează:

I. *Procesul verbal al ședinței comitetului cercual* din 4 Iunie a. c. În această ședință s'au pertractat afaceri curente și s'a decis, ca adunarea cercuală din est-an să se țină în comuna Boița la 11 Iunie a. c.

II. *Procesul verbal al ședinței comitetului cercual* din 4 Iunie a. c. În aceasta ședință s'au pertractat numai afaceri curente.

III. *Procesul verbal al adunării cercuale*, ce s'a ținut în Boița la 11 a. c., din care relevăm următoarele:

1. S'au prezentat și luat spre scire raportul general și rațiociniul cassei pe 1899.

2. Dl Romul Simu a disertat „Despre hrana sufletească“, arătând importanța bibliotecelor populare.

3. Budgetul anului 1901 s'a proiectat la întrate și eșite cu 577·84 cor.

4. S'au înscris membri ordinari noi: Comuna bisericească din Boița și dnii Ioan Druhora, Ioan Bratilesu, Ioan Stoia Bobeșiu, Ioan I. Cloaje, Petru Indrieșiu, Georgiu Comșa și Toma Frățilă.

5. S'a încassat suma de 136 cor. Cu această ocaziune s'a împărțit și cărți de cuprins poporal.

ad I și II. Spre scire.

ad III. Procesul verbal se ia spre scire și conclusele aduse se aproabă, în deosebi proiectul de budget pe 1901.

Comuna bisericească din Boița și dnii amintiți sub 4, se declară membri ordinari ai Asociațiunii.

147. (394—1900). *Direcțiunea desp. D.-S.-Mărtin* înaintează:

I. *Procesul verbal al ședinței comitetului cercual* din 13 Iunie a. c. In această ședință: 1. s'au pertractat afaceri curente; s'a decis, ca adunarea cercuală din est-an să se țină în Ernot la 12 Iulie a. c.; 2. directorul cercual și-a anunțat abdicarea din motivul, că despărțământul în actuala sa arondare nu mai poate desvolta o activitate salutară, comitetul cercual însă s'a declarat, că abdicarea directorului cercual nu cade în competența sa.

II. *Procesul verbal al ședinței comitetului cercual* din 27 Iunie a. c. In această ședință s'a decis, ca adunarea cercuală să se țină în 2 August a. c., și la cas că nu s'ar pute în Ernot, comisiunea însărcinată cu aranjarea adunării cercuale să designeze altă localitate.

ad I. Spre scire. Demisiunea directorului cercual să se înainteze la adunarea cercuală.

ad II. Spre scire.

148. (398—1900). *Direcțiunea despărțământului „Brașov“* înaintează:

I. *Procesul verbal al ședinței comitetului cercual* din 13 Iunie a. c. In această ședință s'au pertractat afaceri curente și s'a decis, ca adunarea cercuală din est-an să se țină la 17 Iunie a. c. în comuna Herman.

II. *Procesul verbal al ședinței comitetului cercual* din 16 Iunie a. c. In această ședință s'au pertractat numai afaceri curente.

III. *Procesul verbal al adunării cercuale* ținute în Herman la 17 Iunie a. c., din care relevăm următoarele:

1. Inainte de adunare s'a oficiat parastas pentru membrii decedați ai despărțământului.

2. S'au prezentat și luat spre scire raportul general, rațiociniul casei pe 1899 și 1900 până la 16 Iunie și raportul despre starea bibliotecelor populare ale despărțământului.

3. Dl Ioan Lăpădat a cetit disertația sa „Imbunătățirea stării poporului nostru“ și dl Alexandru Dogariu „Monografia comunei Herman“. In legătură cu prima disertație s'a decis, ca a) comitetul cercual să studieze chestiunea înființării unei reuniuni de agricultură în comitatul Bra-

șovului și b) agenturile chestiunea înființării de însoțiri de credit după sistemul Reiffeisen.

4. S'au distribuit întră popor mai multe cărți.

5. Budgetul pe 1901 s'a proiectat la întrate și eșite cu 960 cor.

6. Cu alegerea a doi membri, cari să represinte despărțământul la adunarea generală a Asociațiunii și a locului pentru proxima adunare cercuală s'a încredințat comitetul cercual.

ad I și II. Spre scire.

ad III. Procesul verbal se ia spre scire și conclusele aduse, în deosebi proiectul de budget pe 1901 se aproabă.

149. (402—1900). *Dirrecțiunea despărțământului „Orade“* înaintează *procesul verbal al ședinței comitetului cercual* dela 17 Iunie a. c., din care relevăm următoarele:

1. S'a decis înființarea unei biblioteci a despărțământului în Oradea-mare.

2. S'au designat mai mulți bărbați de încredere, cari să sprijinească și promoveze scopurile despărțământului.

3. La cererea tinerimii române din Oradea-mare s'a primit administrarea „Fondului pentru ajutorarea tinerimii studioase din Orade“, care constă din 743·18 coroane.

4. S'au pertractat afaceri curente.

Spre scire cu aprobarea concluseror.

150. (403—1900). *Dirrecțiunea despărțământului „Abrud-Gâmpeni“* înaintează *procesul verbal al ședinței comitetului cercual* din 25 Iunie a. c. In această ședință s'au pertractat afaceri curente și s'a decis, ca adunarea cercuală din est-an să se țină la 12 August a. c. în comuna Certegea.

Spre scire.

151. (336 și 378—1900). S'au înscris *membri ordinari noi* d-nii: Constantin Iankovits și Maxim Jucu, iar dl Traian Oprea, preot, și-a achitat întreagă taxa de membru pe viață.

Dnii C. Iankovits și Maxim Jucu se declară membri ordinari ai Asociațiunii, iar dl Traian Oprea se prevede cu diploma prescrisă.

152. (383—1900). Se anunță decedarea membrului fundator *Teodor Pop*, fost avocat în Baia-de-Criș.

Comitetul central dă espresiune condolenței sale prin ridicare și la protocol.

D. u. s.

Șuluțu. Dr. Beu, secr. II. S'a verificat. Sibiiu în 14 Iulie 1900. Ioan V. Rusu, George Maxim de Hôchstenberg, Dr. Diaconovich.

Nr. 454—1900.

Proces verbal

din 17 Iulie 1900. Ședința extraordinară a comitetului central al Asociațiunii.

Președinte: *Iosif St. Șulutu* — Notar: *Dr. Ilie Beu.* — Membrii prezenți: *Zacharia Boiu, Parteniu Cosma, Ioan Crețu, Dr. Corn. Diaconovich, Nicolau Ivan, G. de Maxim, I. Papiu, I. V. Rusu, Leontin Simonescu și N. Togan.*

153. Cu *verificarea* procesului verbal al ședinței de ași

Se încredințează domnii: Nicolau Ivan, Ioan Papiu și Nicolau Togan.

154. (444—1900). Comisiunea instituită prin concludul Nr. 37 din 8 Februarie a. c. și întregită prin concludul Nr. 132 din 11 Iulie a. c. prezintă cu data 17 Iulie a. c. raportul său privitor la chestiunea taxei pe întreținere în internatul scoalei civile de fete, propunând ca taxa să rămână și pe viitor tot de 500 (cinci sute) coroane pentru un an școlar.

Comitetul central contrar propunerii comisiunii decide, ca taxa de întreținere în internatul Asociațiunii începând cu anul școlar 1900—1901 să se reducă la 400 (patru sute) coroane pe un an școlar, ceea-ce este a se observa la compunerea proiectului de buget pentru școala civilă de fete și internatul Asociațiunii pe anul școlar proxim.

155. (442—1900) Aceeaș comisiune prezintă cu data 15 Iulie a. c. raportul său despre reșuirea rațiociniului școalei și internatului Asociațiunii pentru anul școlar 1899—1900 și despre proiectul de buget pe anul școlar 1900—1901. Comitetul central decide:

Rațiociniul școalei și internatului Asociațiunii pentru anul școlar 1899—1900 se aprobă; oficiului de casă se dă absolutoriu pentru gestiunea acestui an. În legătură se îndrumă direcțiunea școalei a observa strict concludul comitetului Nr. 150 lit d.) din 13 Iulie 1899.

Cu abatere dela proiectul de buget prezentat pentru anul școlar 1900—1901 se primesce un nou proiect acomodat concludului anterior, cu o subvenție din partea Asociațiunii de 1600 (una mie șase sute) corone din Lăsământul Ioan Oltean și 2551·57 (doue mii cinci sute cincideci și una coroane 57 fileri) coroane din Fondul general.

156. (441—1900). Aceeaș comisiune prezintă cu data 15 Iulie a. c. raport despre reșuirea rațiociniului și inventarului Asociațiunii pe 1899 și propune aprobarea acestora și a se înainta la adunarea generală. Prezintă totodată și proiectul de buget pe anul 1901.

Raportul comisiunii se ia spre șire și se aprobă. Rațiociniul și inventarul Asociațiunii pe anul 1899 și proiectul de buget pentru 1901 se înaintează la adunarea generală.

D. u. s.

Șulutu, Dr. *Beu* secr. II. S'a verificat. Sibiu, în 20 Iulie 1900. *I. Papiu*, *Nicolau Ivan*, *Nicolau Togan*.

ad 457—1900.

Proces verbal

din 19 Iulie 1900. Ședința extraordinară a comitetului central al Asociațiunii.

Președinte: *Iosif St. Șuluțu*, — Notar: *Dr. Ilie Beu*. — Membrii prezenți: *Zaharia Boiu*, *Dr. Cornel Diaconovich*, *Georgiu de Maxim*, *Ioan Papiu*, *Leontin Simonescu* și *Nicolau Togan*.

157. Cu *verificarea* procesului verbal al ședinței de ași

Se încredințează domnii: *Zacharia Boiu*, *Dr. Cornel Diaconovich* și *Leontin Simonescu*.

158. (443—1900). Secretarul II prezintă proiectul de *raport general* despre activitatea comitetului central în 1899.

Se primesce în textul aclus acestui proces verbal, având a se înainta la adunarea generală.

159. (438—1900). Dl *Ioan Papiu*, delegatul comitetului central pentru examenele publice dela școala civilă de fete, înaintează cu data 14 Iulie a. c. *raportul său despre decursul examenelor*, în care se declară pe deplin mulțămît cu progresul făcut în studii, cu ordinea, disciplina și curățenia, ce a găsit-o în internatul școlii. Relevează, că și inspectorul regesc de școale s'a arătat pe deplin satisfăcut.

De raportul dlui delegat se ia act cu plăcere și cu mulțămîtă.

160. (412—1900). Dl *Nicolau Radu*, silvicultor dominial, trimitând o acție „Zărăndeana“ și 20 coroane în bani gata și-a achitat întreg restul taxei de membru pe viață.

Dl N. Radu este a se prevedé cu diploma prescrisă.

161. (429 și 430—1900). *Oficiul de cassă* prezintă *rațiociniul ajutoarelor pentru învțăței de meserii* date în 1899 și 1900, adecă până la totala lor sistare. Suma de 911-93 coroane economisată din donațiunile „Transilvaniei“ s'a transpus la Fondul general.

Spre sine.

162. (417, 424, 432, 439 și 449—1900). *Știpendiații*: *Silvia Ciora*, *Aurel Vasilie*, *Basiliu Bașota*, *Pavel Gușeală-Negrea* și *Ioan Hațeganu* își *legitimează progresul în studii* pentru anul școlar 1899—1900.

Legitimarea știpendiașilor amintiți se ia spre scire, lăsându-li-se știpendiile și mai departe în folosire.

163. (425—1900). Se anunță decedarea membrului fondator *Petru Cavalier de Ioanette*, fost protopretor cercual în Cămpeni.

Comitetul central dă expresiune condolenței sale prin ridicare și la protocol, ce este a se aduce la cunoștința familiei.

D. u. s.

Șuluțu, *Dr. Beu* secr. II. S'a verificat. Sibiu în 21 Iulie 1900.

Dr. Diaconovich. *L. Simonescu*. *Z. Boiu*.

Școala civilă de fete a Asociațiunii.

Condițiuni de primire

În clasa I a școlii civile de fete se primesc eleve:

a) cari dovedesc prin *atestat de botez*, că au împlinit cel puțin vârsta de 9 ani;

b) cari dovedesc prin *atestat școlar*, că au absolvat cu succes IV cl. elementare (poporale sau primare), ori apoi dovedesc pe baza unui *examen de primire*, că sunt bine orientate în materialul de învățământ prescris pentru clasa a IV-a elementară.

În celelate clase ale școlii civile de fete se primesc eleve, cari dovedesc prin *atestat școlar*, că au absolvat cu succes vre-o clasă premergătoare dela altă școală de categoria școlii civile.

În lipsa unui astfel de atestat, sau pelângă atestat de pe clasa V și VI dela școală elementară-poporală, primirea în ori-care clasă a școlii civile, ce corespunde vârstei elevei, se poate face numai pe baza unui *examen de primire*, depus cu succes înaintea corpului profesoral al școlii, în sensul ordinațiunii ministeriului regesc-ungar de culte și instrucția publică, dto 11 August 1887, Nr. 29000. Examenul de primire este scutit de taxă.

Elevele, cari se inmatriculează pentru prima dată la școala noastră au să producă *atestat școlar, atestat de botez și certificat de revaccinare*.

Inscrierile pentru anul școlar 1900/1901 se pot face din 1—6 Septembrie 1900, *stilul nou*.

Examenele de emendare se țin în 3 Septembrie 1900 st. n. la 8 oare a. m., cu elevele, cari s'au insinuat la direcțiune în termenul prescris.

În 5 Septembrie 1900 st. n. la 8 oare a. m. se vor ține *examenle de primire*, eară în 6 Septembrie se vor începe prelegerile regulate.

Didactrul e 4 cor., pe lună, și pentru elevele, ce se înscriu prima-dată la această școală, o taxă de inmatriculare de 4 cor., solvită odată pentru totdeauna.

Elevele, cari voesc să fie primite *în internat*, fie eleve ale școlii civile, sau ale școlii elementare a reuniunii femeilor române, au să fie insinuate de timpuriu la direcțiunea școlii, înainte de începutul anului școlar, pentru ca să se poată face dispozițiunile necesare.

Taxa internatului e 400 cor. pe an plătiți înainte în două sau cel mult în patru rate. Spesele pentru cărțile trebuincioase, pentru materialul de scris, de desemn și lucru de mână, nu sunt cuprinse în taxa amintită. Acestea se poartă separat de părinți, precum cheltuelile pentru îmbrăcăminte și încălțăminte, pentru instrucțiune în forte-piano și în limba franceză.

Taxele pentru instrucțiune în forte-piano sunt de 2 categorii:

a) dacă o elevă voesc să iee oarele singură, se compută la 2 oare pe săptămână taxa de 18 cor.*) pe lună; dacă 2 eleve împreună iau instrucțiune în aceeași oară, taxa se compută la 2 oare pe săptămână cu 9 cor. de elevă; sau

b) dacă o elevă voesce să iee oarele singură, se compută la 2 oare pe săptămână taxa de 12 cor. pe lună; dacă se întrunesc 2 eleve în aceeași oară, taxa se compută la 2 oare pe săptămână, cu 6 cor.*) pe lună de elevă.

Instrucțiunea din limba franceză, câte 2 oare pe săptămână se compută pe lună cu 2 cor. de elevă.

Toate taxele se plătesc direcțiunii școlare.

Edificiul internatului este situat în mijlocul unei grădini frumoase în nemijlocită apropiere de parcul orașului și e provădat cu apaduct, baie proprie, lumină electrică, etc. în cât ofere cele mai bune condiții *higienice*.

Elevele din internat, afară de școală, au în fie-care și anumite ore de conversațiune în limba francesă, magiară și germană după trebuință. Pe lângă aceea ele se prepară și învață lecțiunile sub conducerea și cu ajutoriul directoarei, al profesoarelor și guvernantelor.

Elevele cari voesc să fie primite în internat, mai au să aducă cu sine: o saltea, un covorel la pat, 2 perini, 4 fețe de perini, o plapomă sau țol de coperit, 4 ciarșafuri (lințoluri, lepedee), 6 ștergare, 6 șervete, apoi perie de dinți, săpun și 2 pepteni, cari toate rămân proprietatea elevei. Afară de acestea schimburile de trup sau albiturile, câte $\frac{1}{2}$ duzină din fie-care, ciorapi și fuste de culoare închisă și batiste (mărâmi) câte 1 duzină, 1 parapleu (cort) și încălțăminte trebuincioasă. Cât pentru toalete nouă, părinții și tutorii sunt sfătuiți a nu face de acestea pentru copilele lor, căci pentru uniformitatea îmbrăcăminteii elevelor interne, *acele toalete se fac aci cu prețuri moderate*, prin îngrijirea direcțiunii internatului. Strîns de uniformă se țin: o haină, 2 șurțe în forma unei haine, o pălărie de vară și una de iarnă, cari necondiționat au să se facă aici și cari peste tot vor costa cam 30—40 cor.

Dela direcțiunea școalei se poate primi prin postă: Statutul de organizare și „Regulamentul intern“ al școalei, „Planul de învățămînt“ și „Regulamentul ministerial pentru examenele publice, private, supletorii și de emendare“, à 10 cr. exemplarul. Dela direcțiune se poate primi pentru 2 cor. și „Monografia“ școalei, în care pe lângă istoricul institutului se află descris edificiul școlei și al internatului în toate amănuntele.

Sibiiu, în Iunie 1900.

*

Din despărțeminte.

Despărțemîntul „Bistrița“. După-ce timp de mai mulți ani acest despărțemînt aproape nu mai arătase semne de viață, în primăvara anului present a început a se reculege, și în adunarea cercuală ținută la 24 Iunie n. a. c. a dovedit, că dispune de elemente alese, căroră nu le lipsesce

*) Din care sumă 2 cor. se contează pe lună institutului, pentru susținerea forte-pianelor în stare bună.

nici voința și nici puțința, de a face din despărț. „Bistrița” un desp. de primul rang. Adunarea cercuală a fost presădată de Dl Dr. Dumitru Ciuta, iar ca notar ad hoc a funcționat dl Dr. Victor Onișor. Dl președinte a arătat însemnătatea Asoc. pentru propășirea poporului nostru, cum și importanța și scopul despărțemintelor. S'au înscris 17 membri ordinari noi și 18 ajutători, dela cari s'au încasat cor. 209.30. Numărul actual al membrilor este: 6 fondatori, 7 pe viață, 19 ordinari, 18 ajutători, în total 50. Director al desp. a fost ales dl *Vasile Ranta*, iar membri în comitet dnii: Dr. Alexandru Popu, Dr. Vasile Pahone, Ciril Deacu și Simeon Monda. S'a statorit budgetul pe 1901, s'au ales delegații pentru reprezentarea desp. la adunarea generală, dl Dr. V. Onișor a cetit disertația „Ceva din istoria chinezatelor române”. Adunarea și-a exprimat dorința ca pe viitor comitetul să publice premii pentru promovarea pomăritului, încât mijloacele financiare vor permite. În acest scop dl Dr. Dumitru Ciuta a dat un premiu de 20 cor. în aur, care se va decerne acelu proprietar român de pe teritorul desp., care va arăta mai mare rezultat în ramul pomăritului. În scopul cumpărării de cărți pe sama primei biblioteci populare, ce se va înființa, dl Dr. Gavriil Tripon a dat 10 cor.

În ședința de constituire a comitetului cerc. din 26 Iunie a fost ales vicepreședinte dl Dr. Alexandru Popu, notar dl Dr. Victor Onișor, cassar dl Dr. Ioan Malaiu și controlor dl Dr. Dionisiu Login. Comitetul aranjator al concertului dat de tinerimea română din Bistrița în 24 Iunie a. c. a donat suma de cor. 99.20 cu menirea pentru crearea primei biblioteci populare pe teritorul despărțământului.

Nr. 407—1900.

CONCURS.

Pe baza concludului 4 al adunării cercuale a despărțământului „Beiuș” al Asociațiunii, din 17 Septembrie a. tr. se publică concurs pentru două premii de câte 25 cor.; un premiu se va decerne acelu econom, care va dovedi cel mai frumos progres în horticultură, altul celei mai bune lucrări ori disertațiuni de conținut poporal.

La concurs se admit locuitori de pe teritorul despărțământului: cercul adm. Beiuș, Vașcău, Ceica.

Censurarea lucrărilor și aprețiarea horticulturii insinuate la concurs se va face prin o comisiune aleasă de comitetul cercual. Decernerea premiilor se va face după ascultarea raportului comisiunii de comitetul cercual. Premiile se vor împărți la adunarea cercuală proximă.

Manuscriptele trebuie provădate cu o devisă și un plic, care să cuprindă numele și adresa autorului și se vor trimite la adresa presidiului despărț. (Feneș p. u. Beiuș). Tot acolo au să-și insinue și economii progresul horticulturii **cel mult până la 2 August a. c. n.**

Din ședința comitetului cercual din despărț. „Beiuș” al Asociațiunii, ținută în 24 Iunie 1900.

Ant. Palladi m. p.,
Director.

N. Fabianu m. p.,
Secretar.